

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально – науковий інститут економіки
Фінансово-економічний факультет
Кафедра міжнародних відносин і аудиту
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеню бакалавра

студента Мищекно Валерія Сергійовича

академічної групи 291-18-1

(шифр)

спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»

(офіційна назва)

на тему: «Регіональне лідерство Ірану: проблеми та перспективи»

(назва за наказом ректора)

	Прізвище, ініціали	Оцінка	Підпис
Керівник роботи	Пашков В.О.		
Рецензент			
Нормоконтроль	Пашкевич М.С.		

Дніпро

2022

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувач кафедри
міжнародних
відносин і аудиту
Пашкевич М.С.
(прізвище, ініціали)

_____ (підпис)

«__» _____ року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеню роботи ступеню бакалавра

Студенту Мищенко В. С. академічної групи 291-18-1
(прізвище та ініціали) (шифр)
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

(офіційна назва)

на тему:

«Регіональне лідерство Ірану: проблеми та перспективи»

затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» № 254-с від 12 травня 2022 р.

Розділ	Зміст	Термін
1	ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН	20.04.22 - 02.05.22
2	ПРОБЛЕМА РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА ПОЗИЦІЇ ІРАНУ	03.05.22- 21.05.22
3	ПЕРСПЕКТИВИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ІРАНУ	22.05.22- 08.06.22

Завдання видано

_____ (підпис керівника)

Пашкевич М.С.
(прізвище, ініціали)

Дата видачі 20.04.2022 р.

Дата подання до екзаменаційної комісії 10.06.2022 р.

Прийнято до виконання

_____ (підпис)

Мищенко В.С.
(прізвище, ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: 62 с., 1 рис., 0 табл., 64 літер., 1 додаток.

Предметом роботи є Іран як учасник міжнародних відносин.

Метою роботи є визначення перспектив та можливостей Ірану та ймовірний шлях до регіонального лідерства.

Методологічною основою дослідження роботи склали історичний та компаративний методи, системний підхід. Також широке використання у роботі знайшли загальнонаукові методи – аналіз, синтез, індукція.

Результати дослідження та їх новизна. У роботі продемонстрована парадигма змін зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають безпосередньо на розвиток країни та як відповідно до змін зовнішніх і внутрішніх чинників змінюється інструменти досягнення мети; проаналізовані методи та інструменти, якими користується країна для досягнення вищезазначених цілей; проаналізовані проблеми та виклики, що утворюються на шляху до мети; проаналізована реакція світової спільноти на будь-які дії та процеси, пов'язані з Іраном. Найбільша увага приділена саме процесу аналізу та на фоні цього аналізу – прогнозування ймовірних перспектив та сценаріїв розвитку Ірану.

Результати дослідження можуть бути застосовані як в науковій сфері – для подальшого вивчення і розвідок з цієї проблематики, так і в освітньому процесі – при розробці спецкурсів.

Перелік ключових слів: ІРАН, ІРАНСЬКА ЯДЕРНА ПРОГРАМА, БЛИЗЬКИЙ СХІД, ІСЛАМ, ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА.

RESUME

The graduation research of the fourth-year student Valerii Myshchenko (NTU DP, Faculty of Finance and Economics, Department of International Relations and Audit). This work explore a new opportunities for Iran on it trail to be a regional leader on the Middle East and how the rest of the World reacts on it, especially closest neighbors as Turkey, Saudi Arabia, Israel and others and most involved actors.

The work is of scientific interest to students, politicians and international relations experts. The results are could be used for next analysis of this topic and can serve as a basis for predicting strategies of action.

Bibliogr. 64. Tables 0. Ill. 0.

ЗМІСТ

ВСТУП	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН.....	9
1.1. Геополітичне становище Ісламської республіки Іран.....	9
1.2. Стратегічні цілі та інтереси Ірану на Близькому Сході ...	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА ПОЗИЦІЇ ІРАНУ	Ошибка! Закладка не определена.0
2.1. Двосторонні відносини Ірану та Саудівської Аравії як головних конкурентів на статус регіонального лідера	Ошибка! Закладка не определена.0
2.2. Двосторонні відносини між Туреччиною та Іраном ...	Ошибка! Закладка не определена.5
2.3. Американо-іранські відносини та їх вплив на позиції Ірану в регіоні	Ошибка! Закладка не определена.9
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ІРАНУ ..	Ошибка! Закладка не определена.8
3.1. Військово-технічний потенціал Ірану як інструмент забезпечення регіонального лідерства: стан і обмеження	Ошибка! Закладка не определена.8
3.2. Ядерна та ракетна програми Ірану	Ошибка! Закладка не определена.2
3.2. Конфесійні чинники і мережі сателітів Ірану в регіоні ...	Ошибка! Закладка не определена.7
ВИСНОВКИ.....	Ошибка! Закладка не определена.0
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	Ошибка! Закладка не определена.4
ДОДАТОК А.....	61

ВСТУП

Ісламська республіка Іран є політичним спадкоємцем однієї з перших, найбільших і відомих імперій в історії – Перської імперії. За більше ніж 2 500 тис. років геополітична карта світу, центри сил та методи ведення боротьби за статус світового та регіонального лідера неодноразово змінювались.

Історичні та політичні чинники багаторазово змінювали вектор розвитку країни в регіоні, її політичну вагу та позиціонування у міжнародній системі. Останні 40 років Ісламська республіка Іран закріпила за собою статус «країни-спонсора світового тероризму». Як за часів шахського режиму, так і після «Ісламської революції» (1979) влада країни не приховувала своїх прагнень до регіонального лідерства на Близькому Сході.

Актуальність теми роботи обумовлена стратегічним значенням регіону Близького Сходу для світової політики та економіки, зростанням політичного впливу Ірану у ньому та інтенсивності міжнародних подій навколо Ірану, що постійно корегує динаміку і баланс сил між регіональними акторами. Вихід США з Всеосяжного плану дій, вбивство генерала КВІР Касема Сулеймані, зближення з Туреччиною на фоні блокади Катару, знищення значної частини об'єктів ядерної інфраструктури спецслужбами Ізраїлю, криза енергоносіїв, пов'язана з війною в Україні, усі ці фактори як посилюють напругу у регіоні, так і створюють додаткові перспективи для іранської держави. Близький Схід традиційно є зоною протистояння впливових держав.

На сучасному етапі Іран переживає перехідний період у політичному та стратегічному плані. Прихід нового керівництва в середині 2013 р. призвів до суттєвих змін у зовнішній політиці ІРІ, які відображуються у використанні альтернативних інструментів для досягнення національних інтересів Ірану як на міжнародній арені, так і в регіоні Близького Сходу.

Окрім цих змін, Іран демонструє концептуальну зміну стратегії своєї поведінки у регіоні. Це виражається у намаганнях країни діяти не по правилах, які встановлюються акторам, які не знаходяться поза межами регіону (США,

Франція, Британія), а створювати власні правила гри і нав'язувати їх іншим учасникам.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Ісламської Республіки Іран, її взаємодія з іншими акторами міжнародних відносин. Предметом роботи є геополітичний потенціал Ірану у контексті боротьби за регіональне лідерство на Близькому Сході.

Метою роботи є аналіз чинників, умов, перспектив і можливостей Ірану у досягненні країною статусу регіонального лідера. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати географічне та геополітичне положення Ірану;
- визначити цілі та інтереси Ірану в регіоні, що переслідуються;
- з'ясувати причини та фактори, що блокують досягнення цілей та інтересів Ірану на Близькому Сході;
- Розглянути взаємовідносини ІРІ з її традиційними конкурентами на регіональне лідерство – Саудівською Аравією та Туреччиною;
- висвітлити еволюцію ірансько-американських відносин та її вплив на амбіції та можливості Ірану на регіональне лідерство;
- проаналізувати потенціал та наявні ресурси Ірану з точки зору можливості досягнення лідерства у регіоні;

У першому розділі розглядається геополітичний становище країни. Географічне положення, політичний устрій, наявність ядерної зброї та роль релігії в житті країн і як це впливає на формування цілей та національного інтересу Ісламської республіки Іран.

У другому розділі аналізуються взаємини з країнами-конкурентами. Відносини з Туреччиною, Саудівською Аравією, США. Визначаються основні проблеми регіонального лідерства, політика конкурентів відносно Ірану.

Третій розділ розглядає перспективи розвитку Ісламської республіки Іран. Розглянуто три основних фактори, що впливають на формування перспектив: військово-технічний, ракетно-ядерний та конфесійний.

Методи дослідження роботи зумовлені вибором предмету дослідження, метою і поставленими завданнями. Основними методами дослідження стали історичний і порівняльний методи, а системний аналіз. Історичний метод дозволив висвітлити еволюцію зовнішньої політики Ірану у регіоні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., виявити основні зміни та ключові події. Системний підхід використовується для аналізу потенціалу Ірану, наявних у нього ресурсів для забезпечення регіонального лідерства. Компаративний метод дозволив порівняти різні фактори, що впливають на можливості Ірану відстоювати свої інтереси. Також у роботі використовуються загальнонаукові методи – аналіз, синтез, узагальнення.

Отримані у роботі результати пройшли апробацію. Окремі її положення були опубліковані у статті у фаховому журналі.

Пашков В. Мищенко В. Близький Схід на перетині геополітичних інтересів великих держав. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2021. №1. С. 18-33.

Структура дослідження обумовлена завданнями та предметом дослідження. Бакалаврська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 62 сторінки та 7 сторінок списку використаних джерел (64 посилання).

РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

1.1. Геополітичне становище Ісламської республіки Іран

Іран як геополітичний актор – це перш за все ідеократична держава, хранитель культурних концептів шіїзму та арійства. Ця обставина виступає основою почуття національної гордості, властивого іранцям. У структурі масової свідомості іранського соціуму є ідея месіанізму, що базується на зазначених концептах [5, с. 145].

Іслам у політиці не обов'язково означає тероризм чи війну. Як зазначив директор Французького інституту міжнародних відносин Т. де Монбріаль, «у цій галузі варто побоюватися ефекту "самореалізованого" пророцтва». На його думку, в найближчому майбутньому основні тенденції світового порядку будуть пов'язані, очевидно, з позицією Сполучених Штатів та «ісламським впливом», побудовою єдиної Європи та перегрупуванням Азії навколо Китаю. Конкуренція не зникла з настанням глобалізації, а навіть посилилася. На цьому фоні швидко розвиваються Іран закономірно повернув собі статус ключового гравця на "великому просторі" від Пакистану до Єгипту [33, с. 102].

До вторгнення США в Афганістан і Ірак, Іран, прагнучи до статусу регіонального лідера, усвідомлював, що його оточують ворожі сунітські уряди і які мали одне спільне – ненависть до шіїтського Ірану. Після падіння диктатури С. Хусейна, уряд шіїтів Ірану бачив підстави для дії.

Під час Арабської весни 2010 р. Іран активно підтримував шіїтські сили для повалення сунітського уряду в Ємені та Бахреїні, однак не всі їх дії виявились успішними. Релігійні мотиви й стали породженням амбітних планів Ірану як регіонального лідера.

Першочерговою метою Ірану стало налагодження дружніх стосунків з Іраком. Перспективи виведення американських військових з Іраку, активізація

сунітських інсургентів, а потім й зміцнення ІДІЛу змусили іракський уряд налагодити зв'язки з Тегераном попри минулі образи та конфлікти [50].

Другою метою став Ліван, де панував антиізраїльський, проіранський політичний та військовий рух «Хезболли». Іран активно інвестував у цей рух, що посилювало його позиції у Лівані. Адже після війни з Ізраїлем у 2006 р. в ісламському світі зросли позиції «Хезболли», а у Ірану виникало ще більше бажання їм допомогти [50]. Організація складається з ліванських шіїтів та має агресивну позицію щодо США, Ізраїлю та інших регіональних сунітських держав. Це робило «Хезболлу» ідеальним природним союзником для Ірану.

Третьою метою було знайти прямий шлях до Середземного моря, чого Іран успішно досяг у 2018 р. Адже всі уряди на захід від Ірану є шіїтськими і проіранськими. «Відтепер іранські військові безпосередньо можуть використовувати сухопутний простір для з'єднання «Хезболли» з Ліваном та нанесення загроз Ізраїлю» [50].

Іран має в своєму розпорядженні як розвинену внутрішню економіку, так і другу за рейтингом армію у регіоні Центральної Євразії. За оцінками експертів, посідає третю позицію у системі ОПЕК (2021) із 10% виробництва та експорту нафти на світових енергетичних ринках. Країна має значний людський потенціал (населення 84 млн. чол.), серединний простір на перетині стратегічно важливих транспортних комунікацій («Новий Шовковий шлях») [10]. Стратегічний орієнтир Ірану – посісти перше місце до 2025 р. в економіці, науці та технологіях у регіоні, стати "ісламською Японією".

Зовнішньополітичні амбіції Ірану вписуються в сучасне трактування регіонального лідерства. У цьому контексті стає зрозумілою зацікавленість Ірану брати участь у міжнародних проектах, що мають геоекономічний зміст, таких як Міжнародний транспортний коридор «Північ-Південь», будівництво газопроводу до Індії та Китаю (ідея створення «газового ОПЕК»), плани в галузі енергетики, космосу та авіабудування. Іран прагне стати повноправним членом Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Водночас Тегеран активно

формує свій «великий простір» геополітичними заходами, у тому числі шляхом підтримки радикальних сил у Лівані, Палестині та Сирії [39].

Територія Ірану розриває геополітичний простір Євразії на півдні, що визначає його стратегічну цінність, але саме тому завдання встановлення контролю над територією чи отримання значного впливу на зовнішню та внутрішню політику включено до стратегічних цілей сучасної західної геополітики. Замкнуті на Іран ключові для економіки Євразії геоekonomічні проекти (транзит, енергетика) поки не реалізовані й роблять з Ірану важливу частину геоekonomічних воєн [40].

Значну роль у економічному аспекті геополітичної ролі та значення Ірану протягом тисячоліть відіграє той факт, що це країна є мостом, чи, як нині прийнято висловлюватися, транзитною зоною. Іран з прадавніх часів через торгові шляхи на своїй території поєднував країни Далекого та Близького Сходу, а також азіатської та європейської її частин континенту.

На сьогоднішній день Іран має кордони з наступними регіонами: Закавказзя (на північному заході кордон з Азербайджаном та Вірменією), Центральна Азія (на північному сході кордон із Туркменією), Близький Схід (на заході кордон із Туреччиною, Іраком). На сході в рамках регіону Середній Схід, Іран межує з Пакистаном та Афганістаном. Іран має і морські кордони: на півночі країни знаходиться південне узбережжя Каспійського моря, на півдні – Перська та Оманська затоки Аравійського моря (Індійський океан).

Така географія передбачає не лише збереження, а й розвиток як цивілізаційно-комунікаційної, так і вужче – економічно-транзитної функції країни. Іран має найкращі автомобільні дороги на Середньому Сході, його залізнична мережа включає сім високошвидкісних магістралей (з урахуванням тих, що будуються). Через територію Ірану проходять кілька міжнародних комунікацій: ТРАСЕКА, міжнародний транспортний коридор (МТК) «Схід – Захід» («Новий шовковий шлях»), що є продовженням панєвропейського МТК №9 міжнародний транспортний коридор «Північ - Південь» (що забезпечує рух за маршрутом Шрі-Ланка - Індія - Іран - Каспійське море - Росія і, тим самим,

транзитний зв'язок Північної Європи з басейнами Перської затоки та Індійського океану, а також з країнами Південно-Східної Азії через Іран [11].

Партнерство з найбільшими країнами світової спільноти, повага до великого історичного минулого Ірану, сприйняття його сучасних лідерів як лідерів провідної світової держави – ось ті принципи, які сьогодні визначають підхід керівництва ІРІ при обговоренні проблем продовження національної атомної програми та безпеки. Можна сказати, що іранська дипломатія пройшла високу школу переговорів за останні роки та набула безцінного досвіду взаємодії з провідними центрами прийняття рішень. Послідовно проводячи певною мірою агресивну зовнішню політику за крок від «червоної межі», Тегерану вдалося підвищити переговорний статус, закріпити за ним місце однієї з провідних країн регіону.

Однак постійна ескалація навколо ядерної програми Ірану змінила даність. Іран продовжує активно поширювати свій вплив на Близькому Сході, що у свою чергу недостатньо для кінцевої мети. Тому ядерна зброя стає потужною стратегією, за наступальним реалізмом, для досягнення власних амбіцій та,

можливо, демонстрації ігнорування міжнародних норм, визнаних на Заході [4, с. 17].

Конференція з перегляду нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯО) має на меті обмежити можливості розповсюдження ядерної зброї, контролювати виконання зобов'язань країнами, що підписали Конвенцію, сприяти використанню ядерних технологій лише в мирних цілях та виключати появу збройного конфлікту із застосуванням ядерної зброї. Міжнародне агентство з ядерної або атомної енергії (МАГАТЕ), створене в 1957 році, було створене з метою забезпечення безпечного використання ядерних технологій та нагляду за невикористанням ядерних технологій у військовій сфері. У 1968 р. Ірландія та Фінляндія запропонували до підписання Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Договір заснований на системі з трьох принципів: нерозповсюдження, роззброєння та мирне використання ядерних технологій. Оглядова конференція Сторін Договору (RevCon) була скликана в 1975 р. в Женеві для обговорення трьох принципів договору. В заключній декларації було зроблено висновок про нерозповсюдження ядерної зброї та виконано важливість гарантій МАГАТЕ. Конференція скликала кожні 5 років, договір набув чинності в 1995 р., а держави, що підписали Конвенцію, продовжили ДНЯЗ на невизначений термін.

Ядерна програма Ірану стала предметом міжнародних переговорів та санкцій з 2002 р. до впровадження всеосяжної ядерної угоди – Спільного комплексного плану дій (JCPOA – Joint Comprehensive Plan of Action), який був підписаний у 2016 р. Однак вже 8 травня 2018 р. США в односторонньому порядку вийшли зі складу JCPOA [4, с. 19].

Також Іран не є членом режиму управління ракетними технологіями (MTCR) і активно працює над придбанням, розробкою та розгортанням широкого спектру балістичних ракет та можливостей космічного старту.

Всі перераховані аспекти стали причиною для ізоляції Ірану, введення санкцій та накладання ембарго. США зайняли позицію, що Іран має поводити себе як «normal nation». Отже, зовнішня політика Ірану (регіональний вплив та

ядерна програма) вважаються ознаками агресивної поведінки. Відповідальну поведінку Державний секретар США М. Помпео описав у 12 вимогах, які Іран має здійснити [6, с. 157]. Американський експерт І. Берман вважає, що набір наступальних вимог, від повного виведення сил із Сирії до більш масштабних і детальних перевірок ядерних та ракетних установок, умовою налагодження відносин між Тегераном та Вашингтоном. Таким чином агресивна політика Ірану не відповідає інтересам США зі збереження міжнародного порядку.

На даний момент Іран знаходиться у хиткому положенні на Близькому Сході. Його активна та агресивна зовнішня політика спонукає міжнародну спільноту діяти безальтернативно та жорстко. Через це країна не може вести активно міжнародну торгівлю. Негативними для Ірану аспектами агресивної зовнішньополітичної лінії є:

1) Економічна ізоляція. Іран продовжує добичу та експорт природних енергоносіїв (3,4% світового ринку), але у порівнянні із конкурентами серед ісламських країн, такими як Саудівська Аравія (12,5% ринку) та Іраку (4,9%) він програє, тим самим, втрачаючи потенціальний прибуток для економіки.

2) Військові витрати. Прагнення Ірану бути регіональним лідером мають бути закріплені військовою міццю. Іран має одні з найсильніших ЗС у регіоні. На армію Іран щорічно витрачає до \$12 млрд. Значних фінансових вкладень потребує ядерна програма, а її розробка в таємниці потребує також витрат.

Підсумовуючи, навколо Ірану занадто багато гравців, які не бажають становлення його як країни-регіонального лідера. Це призводить до значних додаткових фінансових витрат. Усе це позначається на якості життя населення. Проблема внутрішніх коливань та повстань на фоні погіршення економічної ситуації конкретно кожної родини чи громадянина на даний період часу вирішена, і не є актуальною. Іран 43 роки тому вирішив це питання, ставши ідеократичною державою, оплотом Ісламу шіїтського толку. Не дивлячись на всі вищезазначені фактори Іран продовжує реалізацію свого плану з набуття статусу регіональної держави.

1.2. Стратегічні цілі та інтереси Ірану на Близькому Сході

Зовнішня політика Тегерана здійснюється під постійним координованим впливом таких факторів, як релігія та ідеологія, виражені в концепціях імама Хомейні. Своїм пріоритетним завданням Іран вважає відродження ісламу та об'єднання мусульман усього світу. Такі принципи іранської зовнішньої політики, як наголос на ісламську єдність замість націоналізму, акцент на експорт ісламської революції протягом першого післяреволюційного десятиліття, доктрина активних дій у країнах Третього світу, градація та класифікація форм правління та заперечення деяких міжнародних норм мають джерелом ісламське право [22].

Задача з об'єднання усіх мусульманських країн має історичний підтекст. У VII ст. н.е. пророком Магометом був написаний Коран і почалась історія нової та суворої релігії Іслам. У реаліях VII ст. Іслам швидко поширився на території Північної Африки, Іспанії, Близького Сходу і далі, у Індію та на о-ви Індонезії. У рамках цього поширення нова релігія об'єднала людей, дозволила розрізненим народам об'єднатись, утворювати держави. Це був успіх, викликаний на фоні релігійного об'єднання.

У реаліях XXI ст. Іран має на меті повторити успіх та скористатись механізмом об'єднання на релігійній основі. Однією з найбільших проблем, окрім існуючого сильного гравця на протилежному боці є і релігійні відмінності, які утворились за останні сторіччя. Іслам з середини VIII ст. вже не є монолітом. На даний момент Іслам нараховує 5 течій: харіджіти, мурджіти, мутазиліти, шіїти та суніти. Останні становлять 80% від усієї кількості мусульман. Іран є шіїтською країною. Цей фактор, на даний момент, не дозволяє досягти мети об'єднання за релігійним фактором.

Важлива ціль для Ірану – це нові союзники на Близькому Сході. Після нищівної для обох сторін ірано-іракської війни кількість шіїтів, що проживають на території Іраку збільшилась. Внаслідок інтервенції США у 2003 р. було повалено диктатуру С. Хусейна, остання перепона до зближення Іраку з Іраном

була знищена. У результаті Іран отримав на заході своєї країни Ірак, в якому 60% населення – шиїти, парламентська більшість – шиїти, також більшість офіцерів іракської армії є шиїтами. Розпочався період налагодження тісної співпраці між Іраном та Іраком. Згодом до цієї «дружби» долучилась Сирія. Ціль – отримати доступ до Середземного моря стала реальною.

У цьому контексті король Йорданії Абдалла II використав термін «шиїтський півмісяць». Іран створив наземний коридор, так звану «шиїтську дугу» на життєво важливій для себе території, через яку Тегеран отримав контроль над регіоном і вийшов із ізоляції [24].

Дане утворення надавало значних переваг Ірану. Першочерговим була можливість транспортування енергоносіїв до берегів Середземного моря для подальшого експорту в країни Європи та світу. Іран уже мав великі економічні плани на регіон, починаючи з Тристороннього меморандуму про будівництво газопроводу Іран-Ірак-Сирія, який був підписаний в Бушері 25 червня 2011 р. Трубопровід з проектною потужністю 110 млн куб м газу на добу або 40 млрд. куб. м щороку, планувалося ввести в дію до 2016 р. Іран та Ірак на цьому етапі також досягли нових угод у газовій сфері. Наприклад, було підписано договір імпорту Багдадом іранського газу до місцевих електростанцій, розташованих у центральній частині країни. Планувалося щоденне постачання газу в обсязі понад 24 млн куб м. Обидві сторони заявили про намір розширити співпрацю, підписавши угоду щодо постачання іранського газу вже для електростанцій, що розташовані на півдні Іраку. Таким чином, питання прокладання газопроводу Іран – Ірак – Сирія починало набувати своєї динаміки. У планах був і амбітний газопровід із Ірану до Індії через територію Пакистану [24].

Ізраїль одна з небагатьох сил на Близькому Сході, яка реально заважає Ірану у його прагненні на отримання статусу регіональної держави. Як приклад, Ізраїль є найбільшим противником будь-яких угод щодо ядерної програми Ірану. Як відзначив прем'єр-міністр Ізраїлю Н. Беннет, «найбільшу загрозу Ізраїлю становить Іран. Іранська ядерна програма знаходиться в зоні відповідальності уряду Ізраїлю, який, звичайно ж, спостерігає за перебігом переговорів у Відні

щодо іранської ядерної програми. Ті, хто вважають, що угода щодо іранської ядерної програми підвищить рівень стабільності, помиляється. Це лише тимчасово затримає збагачення урану, але ми всі регіоні заплатимо за це високу, невідповідну ціну» [8].

За останні роки ізраїльські спецслужби відкинули іранську ядерну програму за різними оцінками на 10 років назад, знищуючі інфраструктуру та ліквідуючи важливих фігур. Тим самим Ізраїль для Ірану став ворогом номер один на шляху до мети. Іран публічно заперечує Голокост і є єдиною країною-членом ООН, яка відкрито закликає до знищення іншої держави – Ізраїлю.

Таким чином формується одна з найголовніших цілей фінансування терористичних організацій ХАМАС, Хезболла – дестабілізація, розхитування ситуації навколо та всередині Ізраїлю та його подальше знищення.

4 січня 2021 р. до іранського парламенту було винесено законопроект, який зобов'язує керівництво Ірану знищити Ізраїль до 2041 року. Законопроект передбачав розрив блокади Сектору Гази, підписання, налагодження та розширення співпраці з такими країнами як: РФ, Сирія, Китай, Венесуела та Ірак, вводиться повна заборона на будь які дипломатичні процеси з США та Заходом доти доки США не принесуть вибачення за вихід з «ядерної угоди» та не засудять вбивство Касема Сулеймані [38].

Регіональна зовнішня політика Ісламської Республіки Іран походить від «Другий фази революції» – документ, складений на прохання верховного лідера країни аятоли Алі Хаменеї в лютому 2019 р. з нагоди 40-ї річниці Революції. У заяві рекомендовано, щоб Іран намагався розширити свою сферу впливу в мусульманських і немусульманських державах, які виступали проти західної політики, як-от Сирія та Куба, щоб протистояти політиці західних країн. Проведення такої політики разом із поспішним виведенням США з Афганістану та підвищеною увагою Америки до Східної Азії додали Ірану більшу впевненість у досягненні своїх цілей [18].

Ірак, Ліван, Ємен, Афганістан, Палестина та Сирія знаходяться на передньому краї зовнішньої політики Ірану на Близькому Сході, і участь Ірану в цих країнах є козирною картою Ірану проти США.

Важливою складовою плану діяльності Ірану на 2022 рік є подолання ізоляції, у якій країна знаходиться з 2018 р.. Це відбудеться у декілька етапів. Першим етапом для подолання ізоляції стане повне чи часткове зняття ембарго на продаж енергоносіїв. Головною рушійною силою цього етапу є прагнення світової спільноти відмовитись від російських енергоносіїв.

Наступним етапом стане завершення «ядерних» перемовин у Відні. Метою даних перемовин є відновлення Спільного всеосяжного плану дій. Ірану вкрай важливо для довгострокового відновлення торгівельних зав'язків із Заходом «легалізувати» свою ядерну програму.

Паралельно із прагненням поліпшити свої відносини із Заходом та США Іран продовжує диверсифікувати географію відносин, розвиваючи відносини з азійськими країнами. Орієнтація на Схід підкреслює партнерство Ірану з незахідними державами, перш за все з КНР і РФ. Останні мають незалежну, антиамериканську зовнішню політику, прагнуть сформувати коаліцію з тими державами, які поділяють їх бачення.

Ірано-російські відносини становлять особливий інтерес для іранського уряду. Тісні стосунки між Іраном і Росією беруть початок з 1989 р., коли президент Акбар Хашемі Рафсанджані поїхав до СРСР з проханням допомогти Ірану та врівноважити сили у боротьбі проти США на Близькому Сході. З того часу Тегеран співпрацює з Росією в кількох економічних і геополітичних сферах. Візит президента Ірану, Ібрахіма Раїсі до Москви в січні 2022 р. продемонстрував рішучість Тегерана зміцнювати відносини з Росією. Під час останнього візиту до Москви було розпочато розробку нового плану зі співробітництва між країнами.

Іран та Росія мають спільні цілі у сирійській війні – підтримка режиму Асада. Іран у зв'язку з ізоляцією та обмеженням операційної діяльності через санкції не може забезпечити усебічну допомогу режиму. До вторгнення РФ в

Україну Іран вбачав у Росії посередника, що зможе домовитись з Заходом або країнами, що не визначились, щоб збільшити експорт нафти або частково позбутись санкцій. Зараз війна Росії проти України також може зіграти корисну роль для Ірану, змусивши Європу відмовитись від російських енергоносіїв, і домовлятись про зняття нафтового ембарго з Ірану. Поки цей процес триває, РФ допомагає Ірану досягати власних цілей у Сирії.

Наступною стратегічною ціллю для Ірану слугує партнерство з Китаєм. У 2021 р. Китай та Ірану підписали угоду про співпрацю на наступні 25 років. Це полегшує експорт та імпорт товарів з Піднебесної до Ірану та навпаки. Не дивлячись на те, що Китай активно користується російськими енергоносіями, їх недостатньо, щоб задовільнити потреби китайської економіки. Китай за станом на 2019 р. експортував 613 тисяч барелей нафти в день [34]. Це робить Китай найбільшим імпортером іранської нафти.

Окрім купівлі іранських енергоносіїв, Китай інвестує у нафтогазовий сектор Ірану. Для Пекіну вкрай вигідна така співпраця. У зв'язку з посиленням торгових війн між Китаєм і США у 2018-2020 рр. Пекін також прагне знайти нові ринки збуту власних товарів, продовжує реалізовувати програму «Один пояс, один шлях». Іран отримує постачальника багатьох товарів, які він не може отримувати у зв'язку з ізоляцією, а також інвестора у перспективні проекти і галузі, а Китай у свою чергу отримує ринок збуту та дешеву і зручну сировинну базу. Окрім цього, КНР та Сирія у 2022 р. підписали меморандум про включення Сирії до програми «Один пояс, один шлях» [52].

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА ПОЗИЦІЇ ІРАНУ

2.1. Двосторонні відносини Ірану та Саудівської Аравії як головних конкурентів на статус регіонального лідера

Близький Схід завжди був складним геополітичним регіоном, де перетинались інтереси багатьох країн, цивілізацій та релігій. Іран, Саудівська Аравія та Туреччина завжди були у центрі подій, що відбувались у регіоні. Ці три країни є традиційними претендентами на звання регіонального лідера та відкрито говорять про своє амбіції. Починаючи з середини ХХ ст. Туреччина, Саудівська Аравія та Іран переважно знаходились у різних таборах.

Іран завжди мав проблеми на релігійному рівні з обома іншими претендентами. Інший підхід до курдського питання, погляд на успадкування історичного спадку імперій не дозволяв Ірану вибудовувати дружні відносини з Туреччиною. У свою чергу турецькі амбіції, доктрина пантюркізм, а також прагнення розширення впливу Анкари на південний схід підштовхують до посилення конфронтації між сусідами.

Саудівська Аравія та Іран мають більш гострі відносини, вибудовані в основному на релігійному аспекті. Підсилила фактор ворожнечі «Ісламська революція», яка, окрім релігії, додала ще політичний фактор. Іранська влада жорстко негативно реагувала на будь-які зв'язки країн на Близькому Сході з США, а одним з основних союзників США у регіоні були саудіти [7].

У громадянській війні в Сирії три претендента на регіональне лідерство переслідують конфронтуючі між собою цілі. Це яскраво демонструє боротьбу за місце у «новому порядку» на Близькому Сході. За останні роки Сирія стала ареною для вирішення важливих для країн геополітичних питань шляхом проксі війн. Іран підтримує уряд Б. Асада, Туреччина та Саудівська Аравія підтримують Сирійську вільну армію, але причини цього кардинально різні.

Метою Саудівської Аравії є повалення режиму Асада, а Туреччина вбачає у цьому співробітництві знищення РКП.

Саудівсько-іранські дипломатичні відносини були встановлені в 1929 р., коли країни підписали договір про дружбу. За весь цей час на дипломатичному рівні відносини переривалися двічі – у 1988-1991 рр. та у 2016 р. Під час домінування Британії на Близькому Сході обидві ці країни зазнали значного впливу з її сторони. Ірак, Іран та Аравія були трьома китами британської стратегії “потрійного стримування”, сутність якого полягала у одночасному, рівномірному розвитку трьох держав, підтриманні балансу сил між ними і недопущенню зміцнення будь-якої з них.

Після виходу Іраку з «Багдадського пакту» (1959) і до самої Ісламської революції США у регіоні також спирались на дану стратегію “китів”. Сприяв цьому і факт нейтральних відносин між Іраном і Саудівською Аравією, що дозволяв підтримувати баланс сил у регіоні.

Позитивним зрушенням у ірано-саудівських відносинах стало підписання договору про розмежування морських кордонів 1968 р., яке значно покращило взаємини. У 1968-1979 рр. двосторонні відносини країн відрізнялись динамічністю, незважаючи на існування питань стосовно спірних островів Великий і Малий Томб.

Значне загострення відносин між Іраном та Саудівською Аравією відбулось після “Ісламської революції” 1979 р. Нові лідери Ірану, а саме аятола Хомейні, критикували уряд саудитів, закликали до повстання мусульман. Така поведінка і відкрита конфронтація отримали відповідь – саудити почали блокувати Іран. Монархії на Близькому Сході підтримували режим С. Хусейна під час ірано-іракської війни. Головною метою було послаблення впливу Ірану у регіоні, зменшення сфери впливу [16, с. 199].

Протистояння з Іраном продовжилась і на економічному полі. У 1985-1986 рр. ряд країн-експортерів нафти почали знижувати ціни на нафту, тим самим зменшуючи доходи Ірану, що призвело до економічних втрат.

З 1989 р. відносини між країнами покращились. Цьому сприяла смерть аятоли Хомейні, осуд окупації Кувейту Іраком та зменшення прагнення Ірану вплинути на внутрішню політику Королівства саудитів. У свою чергу були розглянуті домовленості стосовно діяльності на нафтовому ринку та питання безпеки у Перській затоці.

2003 р. зробив корективи у тенденції покращення відносин. Вторгнення США у Ірак значною мірою змінило баланс сил на Близькому Сході. До 60% населення Іраку сповідує іслам шіїтського толку. До вторгнення США Ірак був головним супротивником та стримуючою силою Ірану у регіоні.

З одного боку, Іран отримав нового супротивника – угруповання армії США на кордоні, з іншого ж боку, ослабленого сусіда, який вже не зможе на рівних конкурувати, а навпаки, стати плацдармом для розширення впливу на Захід. Як відзначав керівник МЗС Аравії Аль-Фейсала: «Ми боролись разом, щоб не допустити окупації Іраном Іраку, після того, як змусили Ірак вийти з Кувейту. Тепер ми віддаємо Ірану країну без об'єктивних причин» [30, с. 98].

Одним з останніх моментів загострення стосунків стала публічна страта шіїтського аятоли Нимр ан-Нимра у КСА у 2016 році [9, с. 95]. Після декількох спроб заблокувати завершення перемовин стосовно іранської ядерної програми КСА цією стратою спробувало загострити відносини між ІРІ та США. Єдине, що це викликало, це протести у Тегерані та підпал посольства КСА у Тегерані. Влада ІРІ в усному форматі засудила подібні дії та не підтримала народні протести. Після цього держави розірвали дипломатичні відносини.

17 січня 2022 р. прес-секретар МЗС Ірану Саїд Хатібзаде заявив, що Іран готовий знову відкрити своє посольство в Саудівській Аравії та Ер-Ріяд також може направити делегацію свого посольства у Тегерані.

Беручи до уваги послаблення США у регіоні, призупинення перемовин стосовно ядерної програми в Ірані та нападу Росії на Україну можна дійти висновку, що у зв'язку з послабленням присутності США у регіоні місцеві лідери мають або продовжити боротьбу за статус регіонального лідера, що у свій час може викликати надмірну увагу зі сторони Заходу, або домовитись про

співпрацю та разом стабілізувати регіон, що у подальшому призведе до соціально-економічного розвитку.

Призупинення перемовин зменшує рівень уваги до Близького Сходу тим самим дозволяючи Ірану діяти. Військові дії не матимуть позитивних наслідків. Приклад ірано-іракського конфлікту повторювати не планується. Залишається лише варіант сідати за стіл перемовин і шукати компроміс або раціональне вирішення питання лідерства у регіоні [10, с. 18].

Війна у центрі Європи ізолює одного з партнерів Ірану – Росію. Вкрай нерозумно з боку Ірану через партнерські стосунки з РФ накликати на свою країну додаткові санкції. Ринок споживання енергоносіїв не зміниться від того чи буде імпорт з РФ чи зупиниться. Потреба буде лише зростати, тому Іран є ідеальним кандидатом для задоволення цієї потреби. Ситуація з послабленням санкцій щодо Венесуели в обмін на постачання нафти – це факт.

Активна фаза проксі воєн між Аравією та Іраном продовжується на території Ємену. З 2014 р. в Ємені йде громадянська війна. Боротьба за владу триває між чинною владою президента Абд-Раббу Мансур Хаді та хуситською опозицією. Також у конфлікті бере участь терористична організація ІГПС, але вона втратила силу та можливість операційної діяльності у даному конфлікті на момент 2022 р.

На початку конфлікту у березні 2015 р. польовий командир хуситів Алі аль-Шамі, відповідаючи на чутки про можливість втручання КСА у конфлікт відповів, що якщо це станеться, то хусити зупиняться не в Мецці, а дійдуть і до Ер-Ріяду [34]. У відповідь на це, влада КСА створила коаліцію, основною місією якої полягала у допомозі режимі Хаді утримати владу та придушити хуситське повстання. Після оприлюднення заяви КСА розпочала військову операцію на території Північного Ємену за коаліційної підтримки та технічної підтримки США [36].

На фоні втручання КСА та коаліції за підтримки США у громадянську війну в Ємені Іран не міг ігнорувати політичні події. Офіційно Іран жодного разу не визнавав військову чи гуманітарну допомогу хуситам в Ємені. У квітні 2015

р. речниця Ради національної безпеки США Б. Міхан заявила, що: «Наша оцінка залишається. Іран не здійснює контролю над хуситами в Ємені» [34]. Головною відмінністю хуситів від інших проксі союзників та угруповань, підконтрольних Ірану полягає у самобутності, історії та меті угруповання.

Ситуація навколо Ємену схожа на В'єтнамську війну 1955-1975 рр. Це виснажливий конфлікт для саудитів та коаліції, з одного боку, та можливість виснажувати супротивника та розширювати свій вплив у регіоні з іранської сторони [61, с. 193]. Станом на 2022 р. жодне з авторитетних видань чи міжнародна організація не знайшли доказів прямого та непрямого втручання у внутрішні справи Ємену та підтримку хуситів зі сторони Ірану. Одним з небагатьох фактів допомоги хуситам є цитата командувача КВІР Н. Шабані: «Ми сказали єменцям завдати удару по двох танкерах з саудівською нафтою, і вони це зробили», зроблена 7 серпня 2018 р. У перспективі Іран може отримати нового союзника на півдні Аравійського півострову.

Головною дилемою даного проксі протистояння є те, що до початку громадянської війни Іран взагалі не цікавився хуситським рухом в Ємені. Така тісна співпраця, військова допомога з боку Ірану є відповіддю на аравійську інтервенцію в Ємен у 2015 р. [31, с. 102].

У квітні 2022 р. ООН запровадило двохмісячне припинення вогню між сторонами конфлікту. Після оголошення припинення вогню розпочались активні перемовини між представниками КСА та Ірану. За їх результатами сторони досягли певних домовленостей. Тегеран і Ель-Ріяд підтримують мирне вирішення конфлікту в Ємені [58]. Паралельно на покращення відносин між Іраном і Саудівською Аравією вплинуло «охолодження» відносин саудитів зі Сполученими Штатами.

2.2. Двосторонні відносини між Туреччиною та Іраном

Туреччина та Іран історично були і залишаються скоріше суперниками, ніж близькими партнерами. Хоча у них можуть бути певні економічні інтереси та безпеки виклики, їхні інтереси суперечать у багатьох сферах на Близькому Сході. Ці держави мають принципово різні політичні ідентичність та ідеології.

«Арабська весна» вивела на новий етап суперництво між Іраном та Туреччиною. Громадянські війни у Сирії та Ємені, падіння авторитарних режимів у Лівії, Тунісі та Єгипті сильно змінили політичний порядок на Близькому сході. І тепер Іран та Туреччина намагаються зайняти найвигідніші позиції у цьому «новому порядку». Розглядаючи локальні конфлікти ми можемо побачити, що не дивлячись на значні економічна зв'язки і залежність Туреччини від іранського газу (30% імпорту газу до країни), ці країни підтримають різні сторони у локальних конфліктах по всьому Близькому Сходу [60].

Траєкторія громадянської війни в Сирії виявила межі співробітництва Туреччини та Ірану. Переслідування діаметрально протилежних цілей, помістило Туреччину та Іран у різні табори. Отже, маятник почав повертатися від сусідської конкуренції до запеклого суперництва не лише в Сирії, а й в Іраку. Загострення відносин найбільше проявилось у звинуваченнях Анкари проти Ірану в спробі «створити шийтські держави в Сирії та Іраку» та заклику до міжнародної спільноти зупинити «небезпечну діяльність Ірану. Реакція Тегерана була не менш жорсткою, попереджаючи, що турецькі солдати в Сирії та Іраку можуть стати ціллю, якщо їх не виведуть.

Відносини не трансформувались повністю на жорстку конфронтацію, в основному через суперечливу політику адміністрації Д. Трампа. По-перше, його спроба сформувати антиіранський альянс під керівництвом саудитів включала амбітну мету націлити на всі форми політичного ісламу, пов'язані з «Братами-мусульманами». Навпаки, дипломатична блокада Катару спонукала Туреччину шукати певного порозуміння з Іраном. Незважаючи на непогані особисті відносини Трампа з Ердоганом, США не сприймали Туреччину як партнера у

боротьбі з Іраном, а радше як перешкоду американським інтересам у регіоні. По-друге, зі зростаючим впливом Росії на сирійську війну Анкара намагалася відстоювати свої інтереси через переговори з Іраном та Росією як альтернативу Вашингтону, що збільшило напруженість Туреччини з США [17, с. 166].

Повертаючись до відносин між Туреччиною і Іраном варто зазначити, що незважаючи на зростання напруженості на фоні конфлікту в сирійському Ідлібі в лютому 2020 р., за останні кілька років обом країнам помітно вдалося знизити градус напруженості за допомогою багатостороннього діалогу для врегулювання конфліктів. Кілька факторів сприяли зближенню країн: схоже негативне ставлення до ролі США у Сирії, усвідомлення зростання загрози з боку Робочої партії Курдистану та її регіональних відділень; єдина позиція щодо ембарго Катару, спільна ворожість щодо Ер-Ріяда, Абу-Дабі та Ізраїлю.

Особливу роль у цих відносинах відіграли взаємини між цими двома країнами та США. За останні десятиріччя тенденція показувала високу ймовірність створення нового центру сили, що базувався б на тісній співпраці країн Перської затоки та Ізраїлю. Цей центр сили мав би отримати підтримку від США та відкинути усі можливі варіанти розширення впливу Ірану та Туреччини будь-куди. Очікування полягало в тому, що цей перспективний порядок буде антиіранським, антитурецьким та антиполітичним ісламом, що забезпечить більш широкі рамки для їхньої співпраці [43].

Блокада Катару країнами Перської затоки, яка почалася в 2017 р., була ще одним фактором, який зблизив Туреччину та Іран. Анкара не розглядала блокаду як конфлікт між Катаром та його сусідами. Скоріше, вона розглядала кризу як результат арабських повстань і як ще один прояв боротьби за новий регіональний порядок. Враховуючи тісні стосунки та подібні позиції щодо регіональних справ, якщо Катар буде вибито з регіональної гри, регіональна роль і присутність Туреччини будуть ще більше обмежені, як і її союзників. Схоже, Іран мав подібне тлумачення можливих наслідків блокади. Якби блокада пройшла успішно, Туреччина, Іран та політичні ісламські діячі зазнали б серйозного

удару. В результаті Туреччина та Іран однозначно підтримали Катар під час цієї кризи [43].

Події, пов'язані із курдським питанням, останні роки також пов'язувала Туреччину та Іран. Вони мають найбільше та друге за чисельністю курдське населення на Близькому Сході відповідно. Враховуючи внутрішні курдські проблеми, обидві країни демонструють надзвичайну чутливість до коливань та змін, пов'язаних з курдами. І з крахом курдського мирного процесу, який був розпочатий у 2013 р. і завершився в 2015 р, запекла фаза конфлікту змінила короткий період затишшя на цю тему в Туреччині та за її межами. Ще до цього Анкара змінила пріоритети щодо сирійської кризи, перейшла від сценарію зміни режиму Б. Асада в Дамаску до стримування та згорання політичних і територіальних здобутків сирійських курдів на півночі країни.

Хоча сирійський контекст створив для Туреччини та Ірану більше спільних причин проти проекту автономії сирійських курдів, в кінцевому підсумку референдум про незалежність Іракського Курдистану призвів до посилення співпраці. Що стосується Іракського Курдистану, Туреччина фактично дозволила Ірану, його іракським шіїтським збройним формуванням вести діяльність проти регіонального уряду. Обидві країни одночасно виступали проти прагнення Іракського Курдистану за незалежність із схожих і різних причин. Враховуючи свої внутрішні проблеми у власних країнах, пов'язані з курдами, вони виступають проти створення курдської держави, побоюючись, що це ще більше спровокує націоналістичні почуття та іредентистські претензії серед їх курдського населення. Опозиція Ірану також впливає з геополітичної ідентичності такої держави, яка, на його думку, була б прозахідною, проамериканською, проізраїльською. Незважаючи на подібне занепокоєння, Туреччина виступає проти курдської держави в Іраку в основному через неспроможність внутрішньої країни створити політичну структуру та ідентичність, які могла б задовольнити вимоги курдів. Іншими словами, опозиція Анкари була тісно пов'язана з її власною кризою національної ідентичності, з якою не змогли асимілюватись курди [43].

Значних змін зазнали економічні зв'язки між Іраном та Туреччиною внаслідок дії «Компанії максимального тиску», що проводиться США проти Ірану. Комплекс санкцій та дій, спрямованих на ізоляцію Ірану від усього світу зіграв велику роль у цих економічних відносинах. Односторонні санкції США, запроваджені проти Ірану наприкінці 2018 року, спричинили зниження обсягів двосторонньої торгівлі між Туреччиною та Іраном із приблизно \$10,7 млрд. у 2017 р. до \$5,6 млрд. у 2019 р., що становить 50%. Згідно з даними Торгово-промислової, шахтної та сільськогосподарської палати Тегерана (ІССІМА), іранський експорт до Туреччини був сталим до третього кварталу 2018 р., але в наступних кварталах і у 2019 р. експорт постійно знижувався. Таке зниження можна пояснити рішенням Туреччини скоротити імпорту енергоносіїв з Ірану унаслідок того, як США вирішили продовжити санкції для Туреччини та інших країн, які є великими імпортерами іранських енергоносіїв [37].

2.3 Американсько-іранські відносини та їх вплив на позиції Ірану в регіоні

США та Іран мають складну та довготривалу історію дипломатичних зносин, які розпочались ще в другій половині XIX ст. Перший документ, що затверджував дружні та економічні відносини між Персією та США було підписано у 1856 р. в Стамбулі. Договір «Про дружбу та торгівлю» передбачав вільне пересування громадян, товарів та безмитну торгівлю між країнами [35, с. 148]. У 1883 р. відкрилась перша дипломатична місія США в Ірані.

В часи Другої світової війни шах дотримувався політики нейтралітету та відмовлявся від розташування радянських та англійських військ на території країни. Впровадження модернізаційних реформ продовжилось до 1941 р., коли СРСР та Британія окупували Західний Іран. Підставами для вторгнення стали положення статті №6 радянсько-іранського договору «про дружбу» 1921 р.

На місце Рези Хана приходить Мохаммед Реза Пехлеві – другий шах з династії Пехлеві. Ця постать є дуже важливою для ірано-американських відносин, адже саме за його правління країни мали дружні стосунки. У 1946 р. коли постало питання виведення радянських та британських військ з території Ірану спалахнула криза. Її невирішеність бентежила США та за їх підтримки це питання було винесено на обговорення ООН. Іранська криза стала одною з причин початку «Холодної війни» між США та СРСР.

У 1951 р. в Ірані в парламенті з'являються законопроекти з націоналізації нафтової промисловості за сприянням партії «Національний фронт» на чолі із майбутнім прем'єром М. Мосаддиком. Через це виникли значні розбіжності у поглядах між новим прем'єром та шахом, що орієнтувався на союз із Заходом. Британія не хотіла втрачати доступ до іранської нафти, видобуток якої був дуже вигідним через звільнення від податків та нечесні відсотки за угодою щодо розподілу прибутків між британськими компаніями та урядом Ірану.

До того ж ця подія збентежила й Сполучені Штати, оскільки в результаті націоналізації нафтової промисловості Іран міг зблизитись із СРСР. Країни мали досить дружні стосунки, також Британія пообіцяла розділити виплати від

видобутку нафти із США. Після націоналізації нафтової промисловості всі британські спеціалісти були вислані з Ірану. Велика Британія і США спочатку оголосили ембарго іранській нафті, але згодом вирішили, що їм більш краще позбутись Мосаддика. Країни об'єднались, профінансували операцію «Аякс», влаштувавши державний переворот в країні на чолі із Ф. Захеді. У підсумку прем'єр Мосаддик був усунений від влади, а американські та британські компанії знову отримали контроль над видобутком нафти в Ірані [35, с. 346].

8 грудня 1957 р. президент США Д. Ейзенхауер виступив на засідання Генеральної Асамблеї ООН із промовою «Атом для миру» та пропозицією створення Міжнародного агентства з ядерної енергетики (МАГАТЕ). Метою нової організації було забезпечити контроль мирного використання атомної енергетики. У 1957 р. організація почала роботу. Цього ж року Іран та США підписують угоду про технічну допомогу в рамках програми Ейзенхауера, а вже наступного року Іран стає членом МАГАТЕ. Саме з цієї події починається ядерна програма Ірану [6, с. 156].

На початку 1960-х рр. іранський шах розпочав «Білу Революцію», ідейним натхненником якої став Кеннеді. Влада Ірану провела велику аграрну реформу, метою якої була інтеграція в капіталістичну систему. У її результаті поміщицька меншість була змушена відмовитись у власності на величезні ділянки землі для перерозподілу дрібним культиваторам.

Соціальні, економічні та політичні реформи були потужною політикою вестернізації. Тисячі іранських студентів були відправлені на навчання закордон, було впроваджено нові технології у деяких галузях. У наступні десятиліття дохід на душу населення для іранців стрімко зростав, а доходи від нафти спричинили колосальне збільшення державного фінансування проектів промислового розвитку.

Єдине, чого не було в Ірані – це демократії. Зовнішня політика Ірану була орієнтована на США та Західну Європу. Формально існував парламент, політичні партії. Головним супротивником режим шаха вважав комуністичну партію, що називалась «Туде» (з фарси «Партія мас Ірану»). За лівими партіями та

опозицією постійно слідкував вже відомий SAVAK. Шах Пехлеві робив акцент на модернізації країни, на зростання рівня життя населення громадян, і як наслідок, збільшення прихильності населення.

Незалежність Ізраїлю та ізраїльсько-палестинський конфлікт вплинули на загострення відносин між США та рядом арабських країн, адже Ізраїль був новою державою на Близькому Сході. Його політику та близькі відносини з Вашингтоном не поділяли арабські держави. У свою чергу на палестинських територіях проживали араби. У цей час близькими союзниками США у регіоні були Іран та Саудівська Аравія, всі інші виступали проти поширення західного впливу в регіоні. Коаліція арабських держав розпочала невдале вторгнення в єврейську державу в рамках Першої арабо-ізраїльської війни.

У 1973 р. розгорається війна Судного дня, що завершилась перемогою Ізраїлю. Арабські країни оголосили паливний бойкот США та країнам Західної Європи. Будучи близьким союзником США та маючи багаті природні запаси, Іран дуже збагатів через продаж нафти у 1960-1970-х рр. Гроші направлялись на модернізацію армії, створення АЕС, а репутація Шаха у світі міцніла.

Мільярди доларів від доходів від нафти та інших проектів збільшили рівень корупції. Зі спогадів банкіра: «Зростаюча відвертість корупції має великі масштаби, в одній угоді, про яку я знаю вісім людей отримали хабарі із сумами, які я б не заробив за кілька років» [59]. Ліві західні ідеї поширювались в Іран разом із поверненням студентів з-за кордону. Але шахський режим не давав громадянами політичних свобод. Партія Туде почала користуватись невдоволенням місцевого населення, репутація Шаха всередині Ірану почала погіршуватися. У той же час модернізація на західний зразок дуже обурювала шіїтське духовенство та віруючих. Опозиціонер Р. Хомейні, будучи у вигнанні активно проповідував анти-шахську політику та звинувачував шаха у грубих порушеннях законів Шаріату, підкоренні іноземним державам.

У 1971 р. відбувається подія, що остаточно підірвала авторитет монарха. Р. Пехлеві прийняв рішення відсвяткувати 2,5 тисячну річницю становлення персидської монархії. У старовинному місті Персеполісі було побудовано ціле

місто з розкішних шатрів задля святкування, а запрошеними на це свято були майже всі світові лідери та монархи. Величезні витрати на ці заходи сильно обурили широкі верстви населення.

Пехлеві переслідував політичних опонентів, увів жорстку цензуру, діяли спецслужби для боротьби з незгодними. Як результат, в суспільстві зростало невдоволення з боку релігійних людей, які бачили у змінах зраду ісламських цінностей і власної культури, посягання на традиційний спосіб життя.

У січні 1978 р. починається анти-шахська Ісламська революція в Ірані. Люди виступали за соціальну справедливість та встановлення республіки. Як результат, протягом року монархія перестає існувати, а до влади приходять представники ісламського духовенства на чолі з аятолою Хомейні. Шахський Іран трансформується на Ісламську Республіку.

За два роки в Ірані остаточно встановлюється теократичний режим, який керує країною й до сьогодні. Опозиція на чолі з Хомейні, його прибічниками мали антизахідну орієнтацію. В країні почали активно впроваджуватись закони Шаріату. На зміну однієї диктатури прийшла інша. Відбувались розправи над людьми, що не поділяли поглядів ісламістів, було заборонено всю західну продукцію. Встановлену шахом систему освіти було знищено, адже нова влада вважала, що вона має прозахідний вплив на громадян. Жінки втратили значну частину прав, отриманих за часів шаха.

На початку 1979 р. Пехлеві надсилає запит до США з проханням щодо поїздки у Штати для лікування від раку. Але телеграмою 28 липня 1979 р. тимчасово повірений у справах Б. Лейнген писав з американського посольства в Тегерані, що надання шаху дозволу на проживання в США буде «серйозно шкодити інтересам та безпеці американців в Ірані» [47]. Незважаючи на це рукописна примітка до меморандуму Білого Дому 20 жовтня 1979 р. свідчила про те, що президент Картер телефонним дзвінком дав схвалення на допуск шаха на лікування до США.

В листопаді 1979 р. відбувається подія, яка остаточно знищує відносини між США та Іраном. 52 американських дипломати та громадяни були взяті в

полон ісламістами на 444 дні. Метою було домогтися від США повернення шаха до Ірану. Саме рішення Картера було використано демонстрантами для виправдання захоплення американського посольства у Тегерані.

У 1980 р. почалась ірано-іракська війна, в якій США підтримували Ірак на чолі з С. Хусейном. Конфлікт можна описати як «масштабна довготривала боротьба за нафту». Ірано-іракська війна стала однією із найтриваліших після Другої світової війни в ХХ ст. Ісламська революція 1979 р. внесла корективи у стратегічні орієнтири США на Близькому Сході, до того ж радянські війська ввійшли в Афганістан. Доктрина Картера окреслила близькосхідний регіон як стратегічно важливий. У часи «Холодної війни» Вашингтону було вигідно переманити ще одного союзника з великими родовищами нафти на свій бік за допомогою економічної підтримки, отримати Ірак в якості союзника. Через проізраїльську позицію США між країнами не було дипломатичних відносин. Ірано-іракський конфлікт став можливістю для США покласти край ісламському фундаменталізму в регіоні та поширити свій вплив на Ірак.

В документі «Talking points» від квітня 1981 р. було зазначено, що запланований брифінг президента Рейгана після першої поїздки на територію Близького Сходу включає загадкове посилання на «корисну розвідку», яку він отримав, згідно з якою Картер дав Багдаду «зелене світло для початку війни проти Ірану через Фахд» [15]. З 1982-1983 рр. починається активна підтримка Іраку із сторони США. З березня 1982 р. Ірак було виключено зі списку країн, що підтримують терористичні угруповання, надано економічну підтримку. США були налаштовані серйозно на підтримку Іраку, не зважаючи навіть на використання країною хімічної зброї проти іранської армії. У той же час на іранську продукцію діяло ембарго. До того ж у 1984 р. Іран було внесено до списку країн, що підтримують тероризм.

У 1985 р. формується політична партія Хезболла та її військове крило в Лівані. Вони виступали проти Ізраїлю, західної політики на Близькому Сході. Іран поділяв погляди організації, тому надавав фінансову підтримку.

Того ж року Джефрі Кемп – керівник відділу Ради національної безпеки США у справах Близького Сходу запропонував у меморандумі налагоджувати контакти в межах Ірану. Країна дуже потребувала підтримки з боку великих держав, загалом у війні Ірану не вистачало зброї. Представники адміністрації Рейгана вирішили приховано продати зброю Ірану. За допомогою виручених коштів Вашингтон планував фінансувати повстанців в Нікарагуа, що було також заборонено Конгресом [45, с. 7]. Спочатку операція проводилась задля вивільнення американських полонених, які були захоплені Хезболою в Лівані. Продавати зброю вирішили через посередника – Ізраїль, що мав отримати компенсацію за зброю. Таким чином, США поставляли Ірану зброю в обмін на полонених і гроші. При цьому прямої передачі зброї в Іран не відбувалось.

Операція, що отримала назву «Іран-контрас» набула розголосу в жовтні 1986 р., коли один із літаків, що перевозив зброю до Ірану було збито над Нікарагуа. Згодом в ліванській газеті була опублікована викриваюча стаття про американські «махінації». Іранська сторона підтвердила інформацію, а президенту Рейгану довелося виправдовуватись, наголошувати, що ці дії були спрямовані на пом'якшення зовнішньої політики Ірану щодо США та Ізраїлю. Роль американського президента в справі «Іран-контрас» залишається контроверсійною, адже його провина не була доведена.

20 серпня 1988 р. було підписано перемир'я між Іраном та Іраком. Війна закінчилась безрезультатно для обох сторін. У червні 1989 р. помирає Аятолла Хомейні, а на його місце асамблеєю релігійних діячів було обрано одного з найближчих соратників Хомейні – Алі Хаменеї.

США почали впроваджувати економічні санкції проти Ірану у 1979 р. Тоді Вашингтон заморозив іранські державні активи в США та за кордоном. Згодом ця заморозка була трансформована в повне торговельне ембарго на іранські товари та послуги. У 1996 р. адміністрація президента Б. Клінтона запровадила нові санкції, штрафуючи інвестиції в нафтову промисловість, до того ж заборонявся обмін товарами та послугами між США та Іраном. Іран було

звинувачено у підтримці тероризму, порушенні прав людини та в саботажі арабо-ізраїльського мирного процесу.

На початку 2000-х рр. загострилось питання розробки ядерної зброї Іраном. «Такі держави, як їхні союзники-терористи, становлять вісь зла, озброюючись, щоб загрожувати світові. Шукаючи зброю масового знищення, ці режими становлять серйозну та зростаючу небезпеку. Вони можуть напасти на наших союзників або спробувати шантажувати США. У будь-якому з цих випадків ціна байдужості була б катастрофічною», - заявив президент Буш під час своєї промови у січні 2002 р. [62]. Він назвав Іран, Ірак та Північну Корею «віссю зла» та зобов'язався зробити все, щоб не допустити розповсюдження зброї масового знищення в цих країнах.

У 2003 р. Іран запропонував США провести низку переговорів, що охоплювали б згортання ядерної програми, але Вашингтон відмовився. Восени міністри закордонних справ Великобританії, Франції та Німеччини прийшли до згоди з Іраном. ІРІ визнали виробництво плутонію та проведення експериментів зі збагачення урану [28]. 18 грудня 2003 р. у Відні генеральний директор МАГАТЕ М. Сль-Барадеї та представник Ірану Алі Акбар Салехі дійшли згоди та підписали договір на дозвіл Ірану про впровадження суворих інспекцій ООН на ядерних об'єктах ІРІ. У 2006 р. Вашингтон погоджується на переговори з Іраном, які пройшли в Женеві в 2008 р.

У 2012 р. після переобрання президента Обами, США ввели додаткові фінансові санкції проти іранського уряду. 15 червня 2015 р. було підписано договір «Joint Comprehensive Plan of Action» (Спільний всеохоплюючий план дій (СВП)) між Іраном та групою країн 5+1, до якої увійшли США, РФ, Китай, Велика Британія та Франція. Договір стосувався ядерної програми Ірану, в результаті якого країни мали послабити санкції проти ІРІ в обмін на допуск інспекторів МАГАТЕ до ядерних об'єктів. Іран також погодився зменшити свої запаси збагаченого урану на 98% і обмежити збагачення урану до 3,67% [46]. Угода з Іраном була одним із головних дипломатичних досягнень президента

Б. Обама, але вона продовжує залишатися проблемою розколу у Вашингтоні з моменту її реалізації в 2015 р. [46].

У травні 2019 р. під час промови у Центрі стратегічних та міжнародних досліджень, представник та радник США у справах Ірану Брайан Хук описав політику президента Трампа по відношенню до Ірану, вплив виходу США із СВП, адже мали свої докази про те, що ІРІ продовжують розробку ядерної зброї, а також описав майбутнє американо-іранських взаємин. Хук наголосив, що допоки Іран не змінить свої дестабілізуючі можливості, США буде й надалі створювати перепони в усіх аспектах, будуть накладати санкції та посилювати тиск. США готові залучати іранський уряд зі взаємною повагою. «Але для того, щоб це сталося, режим повинен примиритися з тим, що його революційна ідеологія несумісна з безпечним і стабільним Близьким Сходом. Іран не може, з одного боку, претендувати на те, щоб бути гарантом регіональної стабільності, а з іншого – постійно підривати суверенітет своїх сусідів. Якщо клірики в Тегерані будуть грати за правилами, поважати суверенітет своїх сусідів і дотримуватися міжнародних зобов'язань, Сполучені Штати будуть і хочуть брати участь» [30]. Кампанія «максимального тиску», вважав Трамп, змусить Іран домовитись про більш широку угоду. Але Іран відмовив Трампу, і на тлі стрибка напруженості Тегеран почав порушувати обмеження угоди щодо збагачення урану.

У 2019 р. США визнали Корпус вартових ісламської революції (КВІР) терористичною організацією, підозрюючи їх у фінансуванні терористичних організацій [29]. Але згідно конституції Ісламської Республіки Іран головною задачею КВІР є «охорона Ісламської революції та її завоювань». До того ж ця військова організація є частиною збройних сил Ірану.

3 січня 2020 р. США знищили іранського генерала, очільника Корпусу вартових К. Сулеймані в результаті підриву безпілотною в аеропорту Багдаду. Для іранців це стало справжнім ударом, оскільки генерал відігравав досить важливу роль у політичному житті країни. У відповідь 8 січня 2020 р. Іран обстріляв американські бази в Іраку. На наступний день Трамп оголосив про введення жорстких санкцій проти Ірану у відповідь на ракетний удар.

Станом на початок 2022 р. новий президент США Дж. Байден має намір спробувати перезапустити СВП, якщо Іран буде виконувати умови договору 2015 р., у свою чергу очільник ІРІ Алі Хаменеї також готовий до виконання попередніх домовленостей в обмін на відміну санкцій.

Резюмуючи сторічну історію дипломатичних зносин між США та Іраном можна сказати, що дані відносини поділяються на до та після 1979 р. До Ісламської революції Іран та США будували взаємовідносини за стандартною для Америки моделлю. Іран забезпечував вигідні умови добичі та постачання енергоносіїв на світовий ринок та особливі умови для США, а Сполучені Штати надавали Ірану фінансову та політичну підтримку.

У наслідок Іранської революції ця модель була зруйнована. Видобуток та постачання енергоносіїв стали неможливим у зв'язку з політичними курсом керівників ІРІ. Більше того, у зв'язку з градусом ворожнечі дій ісламістів США перетворились з ключових партнерів Ірану на локомотив його ізоляції протягом останніх 30 років. Основною проблемою двосторонніх відносин є непостійність політики Ірану щодо США. Це зумовлено політичними та економічними діями, які також не мають певного сталого вектору руху.

На сучасному етапі доленосним для Ірану є реальна можливість зняття нафтового ембарго з боку Заходу. США у цьому питанні можуть бути як і силою, спроможною цьому сприяти, так і актором, що може заблокувати таку можливість на тривалий період.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ІРАНУ

3.1. Військово-технічний потенціал Ірану як інструмент забезпечення регіонального лідерства: стан і обмеження

У реаліях ХХІ ст. усі країни є залежним, різниця полягає лише у ступені залежності. З одного боку, на даний момент Іран залежить від багатьох країн. Від країн, що готові купляти іранські енергоносії в обхід санкцій та ембарго. Від Ізраїлю, головна мета якого нанести якомога більше шкоди ВПК та ядерній програмі Ірану. Від країн ЄС та США, які можуть зняти ембарго на енергоносії чи навпаки, посилити санкції та тиск на країну.

У контексті Близького Сходу Іран має доволі вагомих опонентів. Туреччина та Саудівська Аравія, обидві країни, по-перше, не страждають від санкції, на них не накладені ембарго. Туреччина є членом НАТО, має значний економічний потенціал. Саудівська Аравія є лідером продажу енергоносіїв на світовому ринку та продовжує збільшувати прибутки.

Головною проблемою Ірану є відсутність постійного союзника та наявність постійного ворога у регіоні. Своєю політичною діяльністю та різкою зміною вектору розвитку та збільшення ролі релігії у житті країни, з 1979 р. Іран набув постійних ворогів у вигляді сунітських країн Близького сходу.

Одним з дієвих інструментів тиску та лобіювання власних інтересів у регіоні для Ірану є потужна армія. Іранська армія налічує 530 тис. солдат на службі та 350 тис. у резерві. До прикладу, армія Іраку налічує 270 тис. солдат, армія оборони Ізраїлю 170 тис., Саудівська Аравія має на службі 257 тис.. Стосовно фінансування армії, Іран витратив на армію у 2020 р. \$12 млрд. [3], що у свою чергу набагато менше ніж найближчі конкуренти Ізраїль (\$18,5 млрд.) та Саудівська Аравія (\$70 млрд.). Така різниця в цифрах першочергово пов'язана з економічними санкціями. Парк технічного оснащення Ірану є застарілим. ВВС Ірану використовують літаки 3-го покоління та мають у невеликій кількості літаки 4-го покоління. Бронетанковий парк збройних сил є чисельним, але

технологічно також застарілим. На озброєнні стоять зразки радянського виробництва та залишки від техніки, яку в рамках «підсилення армії Шаха» надавали США. Іран намагається розвивати власні технологічні можливості армії, але повертаючись до «стратегії максимального тиску», що застосовується США до Ірану, прорив або швидке переозброєння не передбачається. Резюмуючи дану частину опису іранської армії, у випадку відкритого збройного конфлікту Іран буде покладатись в першу чергу не на якість своєї армії, а в першу чергу на її чисельність.

Військово-морські сили Ірану нараховують станом на 2020 рік 18.000 військовослужбовців. Флот складається з 6 фрегатів, 3 корветів, 19 малих ударних човнів, 46 патрульних човнів, 31 човна-амфібії, 17 кораблів підтримки, 19 субмарин та 54 літаки. У зв'язку з фінансовими складнощами та ізоляцією технічна складова Ірану, особливо великі кораблі, такі як фрегати та корвети є застарілими. У нових реаліях існування іранське командування військово-морських сил намагається знайти вихід із такого положення. Жодна країна, яка може собі дозволити будівництво повноцінного бойового корабля, не буде співпрацювати з Іраном у цьому напрямі.

Іран вирішив будувати «москітний флот» для забезпечення водних кордонів країни. Тактика «москітного флоту» дозволяє використовуючи у великій кількості судна малої водотоннажності компенсувати відсутність великих та важких кораблів. Таке рішення дозволить Ірану збільшити свою присутність в Перській затоці та в Ормузьській протоці.

Флот ІРІ, як і армія, в умовах ізоляції та браку фінансування намагається знайти раціональний вихід із ситуації та продовжувати вирішення завдань, покладених на нього. Флот покладається не на якість окремої одиниці техніки, а на її кількісну присутність у зоні потенційних бойових дій. На даний момент часу іранський флот схожий на піратську організацію, яка тероризує за допомогою малих човнів цивільний флот країн-ворогів Ірану. На відкриту конфронтацію з країнами-суперниками іранський флот, на даний момент, не спроможний.

Окрім основних збройних сил, основним завданням яких є збереження державного кордону та стримуючий факт від прямої інтервенції чи вторгнення на територію держави, Іран має Корпус вартових Ісламської революції (КВІР). Це і є основний інструмент розповсюдження впливу та проведення таємних операцій на території Близького Сходу та за його межами. КВІР нараховує від 125 до 150 тис. бійців. За офіційно доступними даними фінансування КВІР станом на 2020 р. склало \$7 млрд. [45], але, беручи до уваги рід діяльності вартових та можливості, які вони демонструють, припустиме існування і прихованих джерел фінансування організації.

КВІР складається з:

1) сухопутні війська – найбільше формування КВІР. Складається з 17 дивізій (10 піхотних, 2 бронетанкові та 5 механізованих). Основне завдання сухопутної ланки КВІР – захист Ісламської революції на території самої республіки та сприяння розповсюдженню ідей за її кордонами.

2) басідж – воєнізована міліція. Вона є допоміжною силою, яка займається внутрішньою безпекою, підсиленням правоохоронних органів, наданням соціальних послуг, організацією публічних релігійних церемоній, а також ця структура виконує роль поліції моралі, займається придушенням дисидентських зібрань. За різними підрахунками у рядах Басідж нараховується більше ніж 25 тис. членів.

3) Сили Кудс – елітна складова КВІР. Сили Кудс час від час називають спадкоємцями Імператорської гвардії шаха. Основна діяльність підрозділу спрямована на закордонні операції. Проведення нетрадиційних військових операцій, допомога терористичним організаціям («ХАМАС», «Хезболла» та ПД) – завдання, які покладаються на сили Кудс. Чисельність цього підрозділу становить до 6 тис. осіб.

4) Повітряно-космічні сили КВІР – ланка, що є відповідальною за повітряні сили та ракетні засоби ураження.

5) ВМС КВІР – основна задача флоту вартових – контроль Перської затоки та захист узбережжя Ірану від нападів. На озброєнні ВМС нараховується 3

підводних човни, 3 надмалих підводних човни, 3 фрегати, 2 корвета, 20 ракетних катерів, 20 торпедних катерів та інше.

Підводячи підсумок аналізу збройних сил Ірану, як інструменту впливу на перспективи регіонального лідерства, випливає висновок, що не дивлячись на економічні санкції, ізоляцію, яка не дає можливості своєчасно оновлювати технічні складові армії, Іран обрав тактику, яка дозволяє виснажувати опонентів, перешкоджати їхнім цілям та досягати власних. Для відкритого вторгнення на територію Ірану, за різними оцінками, необхідно приблизно 1,6 млн. солдат. Така концентрація військових не є можливою у реаліях регіону, тому для вирішення питання оборони Іран утримує збройні сили, а що стосується досягнення цілей за межами країни, то для цього іранська влада використовує малочисельні, але добре треновані та оснащені групи вартових.

Підбиваючи підсумки обмеженням Ірану щодо подальшого розвитку військово-технічного потенціалу, усе зводиться до санкцій та політики максимального тиску зі сторони США. Іран обмежує власні можливості у розвитку через постійну конфронтацію. Для відкриття вікна можливостей вдосконалення військово-технічного потенціалу Ірану необхідно переконати світову спільноту у раціональності зняття санкцій та обмежень з Ірану в обмін на гарантії припинення розробки ядерної зброї.

Ідеологічний конфлікт з Ізраїлем став для країни одним з бар'єрів, якого необхідно позбутись. Іран з ворогом у вигляді Ізраїлю має набагато менше можливостей на розвиток. Дане питання має отримати докорінне вирішення.

Але, не зважаючи на всі вищезазначені факти та аргументи розглянемо Іран за трьома основними критеріями, які дозволяють визначити місце країни у системі міжнародних відносин окремого регіону.

3.2. Ядерна та ракетна програми Ірану

Ракетно-ядерний фактор складається з двох хоч і споріднених, проте доволі автономних складових – ракетної й ядерної. Зрозуміло, що найбільшою мірою силова складова асоціюється з ядерною зброєю як найбільш руйнівним і переконливим силовим фактором у стосунках як із регіональними сусідами, так і з суперниками та ворогами, що знаходяться за кілька тисяч кілометрів, позаяк Іран уже володіє ракетними засобами доставки ядерної зброї на відстань до 3000 кілометрів. Труднощі руйнування іранських напрацювань у галузі розробки ядерної зброї пов'язані зі специфікою їх розміщення: це підземні сховища під базальтовими, гранітними породами в 40 – 50 кілометрах на південний захід від столиці Тегерану. У зв'язку з активною діяльністю ізраїльських спецслужб та серією руйнівних підривів на ядерних об'єктах Ірану у 2020 р., усі ядерні об'єкти були перенесені у підземні приміщення під скальними породами високого ступеня міцності.

Таке розміщення дозволяє розраховувати на те, що ці сховища витримають навіть превентивну ядерну атаку, тому єдиною гарантією їх знищення може бути лише їх силове захоплення, яке потребує за різними розрахунками від кількох діб до кількох тижнів. Проблема полягає в тому, що навіть оптимістичний сценарій розгортання таких подій виявиться цілком достатнім для того, щоб Іран встиг зробити пуски ракет з ядерною зброєю, що, власне, й пояснює той факт, чому США, Ізраїль та деякі їхні союзники дотепер вагаються із застосуванням зазначеного превентивного заходу.

Щоправда, є одне «але»: ніхто окрім найвищих посадових осіб Ірану достеменно не знає, чи володіє країна ядерною зброєю. Більшість аналітиків схиляються до думки, що ядерний статус Ірану насправді є не більше, ніж блефом керівництва країни, яке навмисно робить «витоки інформації» щодо чергових успіхів у цій сфері, аби спонукати Захід зняти санкції і ембарго в обмін на офіційне згорання ядерної програми, вільний доступ представників МАГАТЕ до будь-яких об'єктів на території Ірану.

Чимало країн Заходу і навіть більшість Демократичної партії США схиляються до прийнятності й доцільності саме такої поведінкової моделі щодо Ірану на оглядову перспективу, однак проти неї категорично заперечує Ізраїль, який цілком слушно стверджує, що евфемізм під назвою «офіційне згортання ядерної програми» не знищує цю програму, а лише відтермінує її успішне завершення, яке Іран зможе здійснити в принципі будь-коли – тим більше, що в нього з'являться для таких потреб значні фінансові ресурси (зняття санкцій і ембарго на продаж нафти означатиме щорічне поповнення бюджету цієї країни на \$70 – 90 млрд.), які можна скерувати на технологічну модернізацію як ядерної, так і ракетної програми.

Тут ми переходимо до ракетної складової претензій Ірану на регіональне лідерство. Сильне місце ракетної програми Ірану – її диверсифікованість та масштабність у діапазоні від протитанкових ракетних комплексів до балістичних ракет. Донедавна система протиповітряної оборони Ізраїлю під назвою «Купол» вважалася ледве не бездоганною, однак Ірану вдалося поставити її під сумнів можливістю масованої ракетної атаки: річ у тім, що «Купол» спроможний одночасно (точніше кажучи, в часовому діапазоні однієї години) збити близько трьох тисяч повітряних цілей, а Іран може випустити по Ізраїлю за аналогічний проміжок часу до десяти тисяч ракет.

Проста арифметика приводить до висновку, що близько семи тисяч ракет Ірану подолають систему ППО Ізраїлю. Усвідомлення цього факту не може не жахати громадськість Ізраїлю. На цьому тлі репутація бездоганної ефективності «Купола» (ця система ППО збивала понад 98% повітряних цілей) втрачає свій сенс і перетворюється на щось трагікомічне.

Ще одна особливість полягає в тому, що «Купол» хоч і практично бездоганно збиває повітряні цілі, проте неспроможний оцінити ступінь реальної загрози, тому збиває все, що потрапляє в поле зору. Цією особливістю вміло користуються іранці та їхні сателіти з ліванської «Хезболли»: вони регулярно бомбардують північну частину Ізраїлю дешевими ракетами (вартістю в межах \$500), які навіть не мають бойової частини, а розрахунок полягає в тому, що

Ізраїль змушений буде випускати протиракету, вартість якої перевищує \$50 тисяч. Так Ізраїль змушений витратити в 100 разів більше коштів на захист від загроз, які, за вишуканою іронією, в абсолютній більшості випадків є примарними, де-факто неіснуючими.

Слабке місце ракетної програми Ірану – її технологічна недосконалість, а відтак і не надто висока ефективність: для ракет, що запускаються по Ізраїлю з території Лівану та Сирії, нормальним вважається відхилення від цілі на кілометр, а для ракет, що готуються до запуску з території Ірану, радіальне відхилення може скласти від 5 до 10 кілометрів.

Тим не менше, факт технологічної недосконалості іранських ракет не надто заспокоює громадськість Ізраїлю, адже у випадку, коли ракетною ціллю є великі міста, навіть велике відхилення практично не має значення, оскільки якась частина інфраструктури та цивільних мешканців постраждають. Так само зрозуміло, чому Ізраїль категорично заперечує проти можливості зняття ембарго на постачання в Іран товарів високого технологічного рівня і так званих виробів подвійного призначення, адже якщо офіційний Тегеран отримає доступ до високих технологій, то він зможе оперативно вдосконалити ефективність ракет, спрямованих в абсолютній більшості випадків на Ізраїль.

Недосконалість ракетної програми Іран намагається компенсувати співпрацюючи з країнами, які критично відносяться до Заходу. Фінансовий дефіцит, викликаний активною політикою США стосовно ізоляції змусив Іран відмовитись від імпорту технологій і покластись повністю на власні розробки або доволі дешеві технологічні рішення з Китаю та РФ.

Іран намагається перекрити технологічну відсталість збройних сил наявністю більш розвинених ракетних систем. Одна з найдосконаліших розробок іранського ракетобудування – ракета «шахаб-1» з радіусом дії до 300 км. Вона змусила США у рамках стримання Ірану розмістити комплекси «Patriot» у регіонах американської присутності на Близькому Сході.

Після інциденту 3 січня 2020 р. – вбивства Касема Сулеймані – Іран заявив про повне ігнорування обмежень стосовно розробки та покращення ракетного

озброєння. На даний момент ракета з найбільшим радіусом дії – «Шахаб-3», радіус ураження цієї ракети дорівнює 3000 км. Цей інструмент вважається останнім стримуючим фактором у руках Ірану.

У 2015 р. було підписано угоду, Спільний всеосяжний план дій (JCOPA), предметом якого було урегулювання ядерної програми. Підписантами угоди були 5 постійних країн-членів Ради безпеки ООН – США, Китай, Франція, Велика Британія та росія + Німеччина разом з ЄС. Відповідно до даної угоди Іран погодився ліквідувати значні запаси збагаченого урану та зменшити кількість газових центрифуг на 75% протягом 13 наступних років.

За угодою Ірану було дозволено наступні 15 років збагачувати уран не більше ніж на 3,67%. Для цього Іран залишив за собою право використовувати один об'єкт, оснащений центрифугою першого покоління. Для моніторингу та перевірки дотримання угоди МАГАТЕ матиме регулярний доступ до всіх іранських ядерних об'єктів. В обмін на ці обмеження США, Велика Британія та країни ЄС знімають з Ірану «ядерні» санкції.

13 жовтня 2017 року президент Трамп оголосив, що не буде проводити сертифікацію, необхідну згідно з Законом про перегляд ядерної угоди з Іраном, звинувативши його у порушенні «духу» угоди та закликавши Конгрес та міжнародних партнерів «розглянути багато серйозних проблем угоди, тому іранський режим ніколи не зможе загрожувати світу ядерною зброєю» [40].

8 травня 2018 р. президент США Д. Трамп підписав президентський меморандум, що відновив дію жорстких «ядерних» санкцій проти Ірану, таким чином США вийшли з угоди. Ця подія стала ключовою у сучасному етапі ракетно-ядерних розробок Ірану. Після виходу США з угоди та поновлення санкцій Іран вжив контрзаходів. Було збільшено відсоток збагачення урану з 3,67% (за угодою) до 5%, припинено продаж надлишків збагаченого урану та важкої води [64]. Вихід США з угоди спричинив кризу і поставив під сумнів ефективність плану. У зв'язку з тим, що фактично угоди не дотримуються жодна зі сторін, доволі важко проаналізувати, які успіхи розробках досяг Іран.

Після обрання Байдена президентом у 2020 р. він заявив про намір знову поновити угоду з Іраном [42]. Прем'єр-міністр Ізраїлю Беннет порадив цього не робити, кажучи: «Ці самі дні показують, як би виглядав світ, якби радикальний ісламський режим придбав ядерну зброю. Цей симбіоз був би ядерним кошмаром для усього світу. Перша мета – зупинити Іран у його регіональній агресії. А друга – назавжди утримати Іран від можливості коли-небудь використати ядерну зброю» [51].

Окрім ракет, що спроможні нести тактичну та ядерну зброю, Іран має й ракетні засоби для подолання атмосфери Землі. У 2009 році на орбіту землі був запущений перший супутник власної розробки – «Омід» на ракетносії «Сафір». У свою чергу ракетносії «Сафір» є рідкопаливною ракетою. 9 лютого 2021 року під час проведення переговорів у Відні, Іран презентував нову ракету – «Хайбар Шейкан», яка спроможна нести тактичне та ядерне озброєння на відстані до 1450 км. Ракета є твердопаливною. До цього, у 2016 році подібні ракети використовували для виведення додаткових супутників на орбіту, але безуспішно. Хоча мирне використання космосу має бути правом будь-якої країни — іранський народ та наукове співтовариство не є винятком, — ідеологічному ісламістському режиму в Тегерані не слід довіряти стратегію хеджування, щоб приховати свої справжні наміри, підкріплені чутливими технологіями, які можуть принести користь своїм тривожним ракетним і безпілотним програмам з подальшим дестабілізуючим впливом на Близький Схід і за його межами [55].

Резюмуючи ракетно-ядерний фактор у регіональному лідерстві Ірану впливає, що Іран, як і у випадку зі збройними силами робить ставку на масовість, а не на якість. Ракети малого і середнього радіусу дії, які не спроможні нести ядерні боєголовки масово використовуються для враження локальних цілей, виконання яких не зможе принести регіональне лідерство. Для отримання лідерства у регіоні Ірану необхідно отримати ядерну зброю. На даному етапі важко проаналізувати, чи Іран вже має «ядерну кнопку», чи ще знаходиться у процесі її розробки.

3.3. Конфесійні чинник і мережі сателітів Ірану у регіоні

Як і ракетно-ядерний фактор, конфесійний та проксі фактор перспектив Ірану як регіонального центру сили складається з двох хоч і споріднених, проте доволі автономних складових – конфесійної та проксі-сателітної.

Конфесійний фактор пов'язаний із шиїзмом – відгалуженням ісламу, яке жорстко протистоїть сунізму як основній версії ісламу. У більшості випадків шиїтські спільноти використовуються офіційним Тегераном ще й у форматі проксі, тобто сателітних ресурсів, які використовуються як інструмент для досягнення мети Ірану (такі інструменти можуть виконувати найрізноманітніші функції, починаючи від популяризації перської історії і культури й закінчуючи веденням підривної діяльності).

«Хезболла» є найбільшим та головним союзником Ірану у боротьбі з Ізраїлем та за контроль над Сирією та Ліваном. Останні є геополітично важливими країнами. Це зумовлено як і конфесійним чинником, так і географічним положенням. Вони є ключовими в проєктах з побудування газопроводів від Ірану до Середземного моря. «Хезболла», завдячуючи іранській підтримці стала потужним гравцем на локальній політичній дошці. Організація своєю присутністю та діяльністю забезпечує підтримку інтересів Тегерану одразу на трьох напрямках – сирійський, ліванський та ізраїльський.

Ще одним важливим сателітом для Ірану є Катаїб Хезболла. Це угруповання є ланкою Хезболли, чия діяльність зосереджена на території Іраку. Шиїтська міліцейська організація, сформована у 2007 році для того, щоб протидіяти американським військам на території Іраку. Ірак після військової інтервенції США 2003 р. та з поваленням режиму Хусейна став пріоритетною ціллю. У зону національних інтересів Ірану Ірак входить за двома категоріями: перша полягає у кількості шиїтів на території країни, а друга у самій території. Через Ірак Тегеран має безпосередній доступ суходелом до Сирії та Йорданії, що значно спрощує логістичні задачі та відкриває додаткові можливості для експорту нафти та газу.

Однак проксі-фактор збігається із конфесійним не повністю: в окремих випадках сателітом Ірану є конфесійні середовища, групи, які мають сумнівну дотичність до шиїзму (як у випадку з Сирії алавітською династією в Сирії та хуситами Ємену) або взагалі не мають жодного стосунку не лише до шиїзму, а й до ісламу (приклад Вірменії). Закономірно запрошується запитання: чому офіційний Тегеран вважає можливим і навіть доцільним наповнювати пул своїх сателітів за рахунок нешиїтів? Відповідь на це запитання доволі проста й цинічна: в даному разі спрацьовує принцип ворог мого ворога – мій друг.

Наприклад, хусити Ємену протистоять основним опонентам Ірану в ісламському світі – сунітським режимам Саудівської Аравії та ОАЕ. Тому навіть попри їхній «недостатній шиїзм», вони отримують значну фінансову, гуманітарну й військову допомогу від Ірану. Принагідно зазначимо, що саме іранськими ракетами хусити регулярно атакують нафтопереробні заводи саудитів, а нещодавно й столицю ОАЕ, схилиючи ці країни до поступливості в питанні територіального розмежування в Ємені та паралельно посилюючи статусні позиції Ірану як регіонального гравця.

Завдяки правлячій у Сирії алавітській династії Іран отримує вигідний плацдарм для ракетних атак на Ізраїль, успішність яких залежить насамперед від відстані, на яку здійснюється атака, тому запускати ракети від підніжжя Голландських висот (кілька кілометрів від Ізраїлю) та зі своєї території (понад тисячу кілометрів) – великі різниці.

Найбільш екзотичним партнером Ірану є православна Вірменія. Однак при детальному аналізі ситуація втрачає ознаки сюрреалізму і перетворюється на об'єктивну закономірність. Вірменія постає стримуючим фактором вкрай небезпечної для Ірану тенденції пантюркізму. Таке стримування має місце як суто територіально (вірменська територія розмежовує суцільний пантюркізм, який простягається від Босфору на заході до Алтаю на сході), так і в сфері військового протистояння між Вірменією та Азербайджаном, який в останні роки сформував міцний військово-політичний союз з Анкарою.

Іран не може ігнорувати пантюркістські тенденції у регіоні хоча б з тих міркувань, що 40% його населення складають тюркські етноси (насамперед йдеться про азербайджанців, яких за різними оцінками від 30 до понад 40 млн. осіб). Після блискучої 44-денної перемоги Азербайджану над Вірменією в битві за Карабах півтора роки тому тюркські етноси всередині Ірану істотно політизувалися, а автономістські, пантюркістські ідеї набули безпрецедентних ознак, поширившись навіть на офіцерський корпус іранських збройних сил.

За таких обставин офіційний Тегеран вважає за потрібне скористатися будь-якою можливістю, яка стане на заваді чи хоча б пригальмує тенденцію посилення й поширення пантюркістської повзучої експансії.

Підсумовуючи проксі-фактор Ірану на Близькому сході вимальовується чітка стратегія щодо пошуку потенційних проксі груп. У зв'язку з посиленням основних опонентів Ірану на БС, відбулось зрушення від чіткої підтримки лише шіїтських організацій до підтримки будь-кого, не залежно від віросповідання (як приклад – Вірменія) чи переслідування цілей (хусити в Ємені). Вкладаючи доволі невеликі бюджети в підтримку терористичних та релігійних організацій по всьому БС, Іран намагається виграти час, затримати опонентів у досягненні цілей для того, щоб самим набрати критичної маси для досягнення власної мети.

ВИСНОВКИ

За останні 40 років Іран кардинально змінив траєкторію свого політичного розвитку. Ключову роль у цьому відіграла «Ісламська революція» (1979). Зміна влади призвела до докорінних змін у суспільному житті. Іран радикально змінив позиціонування з найбільш «прозахідного» близькосхідного актора на лідера опозиції Заходу та його союзникам у регіоні.

Зміна курсу призвела до дій, які в результаті акумулювали значну кількість обмежень, накладених на Іран. У зв'язку з цим країна не може використовувати свій гео економічний потенціал у повній мірі. Санкції та ембарго на енергоносії наносять економіці ІРІ щорічно мільярдні збитки. Брак власного виробництва, пов'язаний з відсутністю можливості імпортувати технології затримує процес модернізації усього технічного спектру країни.

Політична ізоляція змушує шукати союзників серед аналогічно ізольованих країн. Подібні зв'язки дозволяють короткочасно або лише певною мірою вирішувати технологічні та економічні завдання. Розширення співпраці з країнами-ізгоями наражає на небезпеку посилення санкцій проти Тегерану, а невелике коло партнерів змушує іранську владу витратити величезні кошти, продавати енергоносії з дисконтом в обмін на застарілі технології. Тим самим Іран продовжує блокувати розвиток власної економіки на догоду ідеології.

Ядерна програма Ірану є для країни Дволиким Янусом. З одного боку, отримання статусу ядерної держави та власного ядерного арсеналу наблизить Іран до однієї з основних цілей – регіонального лідерства. З іншого боку, ми маємо санкції, ембарго на енергоносії та політику ізоляції, що заважають економіці країни розвиватись, заохочувати міжнародні інвестиції, збільшувати експорт енергоносіїв та збільшувати ВВП країни.

Іранська військова доктрина останні 40 років спирається на формулу «краще кількість, ніж якість». Ірану для досягнення своїх цілей не обов'язково потрібно вступати у відкриту конфронтацію з опонентами на Близькому Сході. Достатньо активної діяльності сателітів та проксі-груп шиїтів та хуситів, що

використовуючи терористичні методи, будуть дестабілізувати ситуацію в регіоні, лобіюючи інтереси Ірану. КВІР – основний інструмент експорту ідей ісламської революції за кордони Ірану. Результатом діяльності вартових слугує приклад Іраку та угруповань в Сирії та Лівану.

Втручання у сирійську громадянську війну має на меті досягнення цілі отримання шляху суходолом через Ірак до Середземномор'я. Перспектива досягнення цієї цілі знаходиться під сумнівом. Туреччина, Саудівська Аравія та Іран підтримують різні сторони конфлікту. Перші дві мають набагато більше ресурсів, можливостей підтримки власних сателітів у Сирії. Перспектива нового конфлікту між Туреччиною, саудітами та Іраном є не вигідною для останніх. Отримання суходільного шляху до Середземномор'я так і залишиться метою.

Туреччина та ІРІ тісно пов'язані між собою економічними та політичними зв'язками. Географічне положення двох країн природно спонукає до конфлікту. Реалізації турецької доктрини пантюркізму Іран заважає фізично. Іран у прямому сенсі стоїть на шляху до об'єднання суходолом тюркських народів під проводом Анкари. Приблизно 40% населення Ірану також є тюрками, що полегшує для Туреччини задачу з дестабілізації ситуації у країні. Але, незважаючи на вище зазначені факти, ІРІ має енергоносії, які вкрай важливі для турецької економіки. Тому у перспективі поки Туреччина матиме можливість купувати іранські енергоносії, уникаючи міжнародних санкцій, між цими країнами загострення дипломатичних відносин не передбачається. Ймовірно, у кейсі зняття певних санкцій з ІРІ у зв'язку з відновленням ВВП Туреччина забажає виступити інвестором для нафто-газової промисловості, що навпаки, зближить ці дві країни, не зважаючи на розбіжності у ідеології та перетин у національних інтересах.

ІРІ не обмежується підтримкою виключно шіїтських угруповань та течій, прикладом цього є хусити з Ємену. Головною причиною такого нестандартного підходу стала Саудівська Аравія. На фоні військової інтервенції саудитів в Ємен, Тегеран вирішив підтримати хуситів, які виступили проти саудитів. Єменська громадянська війна не єдиний кейс суперництва між ІРІ та Саудівською Аравією. Перспективи мирного врегулювання конфлікту виглядають туманно. Якщо між

Туреччиною і Іраном існує економічний зв'язок, можливе застосування «м'якої сили» у вигляді національних меншин, то ІРІ та Саудівська Аравія не мають таких точок дотику. Саудити чітко окреслили себе як союзник та партнер США на Близькому Сході. Релігія, одна з основних причин конфлікту, не стерпить примирення між такими споконвічними ворогами. Але, не зважаючи на такий високий градус відносин, останнім часом відносини між країнами покращились, про що свідчать відкриття дипломатичних місій, візити високопосадовців та різке зменшення негативних згадувань у ЗМІ країн. Перспектив подальшого розвитку взаємовідносин існує дві: 1) затишшя перед бурею, а потім новий етап боротьби за лідерство у регіоні; 2) процес пошуку компромісу для налагодження співпраці і зменшення впливу США у регіоні.

США послідовно виступають за блокування технічного та економічного розвитку Ірану. Після 1979 р. відносини між США та ІРІ коливаються між дуже напруженими та відкрито конфронтаційними. Основні причини цього полягають у фундаментальному протиріччі стратегій та цілей Вашингтону та Тегерану у регіоні, а також у постійній зміні підходів один до одного після кожної зміни влади у країнах. Яскравим прикладом є ВПД. У 2015 р. за президентства Б. Обама США підписали план, сподіваючись на те, що він принесе мир та спокій на Близькому Сході, зупинить ядерну програму ІРІ та убезпечить світ від Північної Кореї 2.0. У 2018 р. за президенства Д. Трампа, ізраїльські спецслужби викрили таємні іранські архіви, що свідчили про наявність таємної ядерної програми Ірану, що спонукнуло США вийти з угоди. Аргументом за вихід з угоди стала агресивна поведінка Ірану на міжнародній арені. У 2021 р. новий американський президент Дж. Байден анонсував повернення США до ВПД, що може відкрити для Ірану нові можливості. Санаційний тиск зменшиться, економіка почне рух угору, і якщо Іран проводив таємну розробку ядерної зброї, то він її продовжить.

Ядерна програма Ірану – це найбільша загадка сучасності. Ізраїль, як перша ціль Ірану для знищення, використовує усі можливості для того, аби привернути увагу світової спільноти, запобігти успішному завершенню ядерної

програми. Перспектива отримання Іраном ядерної зброї означає утворення на стратегічному перетині геополітичних інтересів нової Північної Кореї. У кейсі ПК, ця країна не має таке вдале географічне положення та такі поклади енергоносіїв, на відмінну від Ірану. Усе, що робить світ з Північною Кореєю – це дистанціюється від неї. З Іраном така стратегія не спрацює. Дистанціювання від країни, яка за площею дорівнює Україні або Франції та Німеччині разом, країни, що має такі поклади нафти та газу – вкрай важко. Відкритий конфлікт призведе до ядерної катастрофи.

Як перспектива, Іран може отримати дозвіл продовжувати вдосконалювати ядерну програму, зменшиться рівень ізоляції країни. На фоні війни, що розпочала росія в Україні, Іран вже отримав меседжі стосовно зняття ембарго на продаж енергоносіїв. Зняття ембарго, зменшення тиску та рівня ізоляції призведуть до збільшення доходів Ірану, особливо у нафтогазовому секторі.

Риторика Ірану свідчить, що релігійні ідеологеми шиїму та пов'язаний з ними фундаменталізм займають вагоме місце в зовнішній політиці Ірану. Це обумовлено підтримкою та фінансуванням Ірану терористичних угруповань, таких як «Хезболла» та присутність у численних близькосхідних конфліктах. Така політика проводиться для витіснення західного впливу з регіону та для забезпечення власної безпеки. Однак можна констатувати, що Іран внаслідок накладених обмежень не став провідним гравцем на Близькому Сході і на даний момент далекий від своєї стратегічної мети – регіонального лідерства. Зовнішня політика Ірану коливається від ірраціонального консерватизму до ліберального раціоналізму та усі дії країни в регіоні слід пояснювати не з позиції релігійних намірів, а з позиції прагнення до регіонального лідерства, витіснення західного впливу та забезпечення власної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Араз К. Відносини Іракського Курдистану з Ісламською Республікою Іран: політичний, економічний та ідеологічний аспекти. Регіональні студії. 2018. №15. С. 57-63.
2. Бирюков Е. Взаимоотношения Саудовской Аравии и Ирана в сфере безопасности. Проблемы национальной стратегии. 2017. №2. С. 60-85.
3. Військовий бюджет Ірану за 2020 р. Статистика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://take-profit.org/statistics/military-expenditure/iran/>
4. Георгієва В. Застосування ідей неореалізму та неоліберального інституціоналізму в ядерній політиці Ірану. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. 2020. Вип. 2 (46). С. 14-21.
5. Дудка Р. А. Ісламська республіка Іран в сучасній системі міжнародних відносин. Література та культура Полісся. Серія «Історичні науки». 2020. №99. С. 144-152.
6. Завада Я. Формування ядерної програми Ірану з 1950-х років до президентства М. Ахмадінежада. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 17. С. 155-160.
7. Замікула М. О. Зовнішня та безпекова політика Саудівської Аравії в умовах актуальної дестабілізації Близькосхідного простору. Стратегічна панорама. 2018. № 1. С. 40-49.
8. Іран надзвичайно близький до створення ядерної зброї, - прем'єр Ізраїлю Беннет. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://espresso.tv/iran-nadzvichayno-blizkiy-do-stvorenniya-yadernoi-zbroi-premer-izrailyu-bennet>
9. Кириченко В. П. Шиитский фактор в отношениях арабских стран Персидского залива и Ирана. Вестник ВолГУ. Серия 4. История. Международные отношения. 2016. №4. С. 94-101.
10. Кіяниця В. Арабський Близький Схід у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2021. №2 (54). С. 15-20.

11. Комлева, Наталья Александровна. "Иран: геополитический портрет." Электронное научное издание Альманах Пространство и Время 13.1 (2016): 5.
12. Краснов К. Г. Внешняя политика Ирана на Ближнем Востоке и американская стратегия «системного сдерживания». Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. 2016. №16 (4). С. 616-627.
13. Кузьмин В. А. Соколов Н. В. Противостояние Саудовской Аравии и Ирана на Ближнем Востоке в период "арабской весны". Мусульманский мир. 2017. №3. С. 32-41.
14. Лукіна Т. Релігійний фактор зовнішньої політики Ірану. Емінак. 2012. №4. С. 48-54.
15. Луценко Н. В. Політика адміністрації Д. Трампа на Близькому Сході у 2017–2020 рр. через призму конфронтації з Іраном. Альманах науки. 2020. №7 (40). С. 16-20.
16. Мохаммад М. Д. Саудовская Аравия и Иран: анализ основных факторов соперничества. ПОЛИТЭКС. 2014. Том 10. №4. С. 199-2017.
17. Мощенко О. М. Взаємовідносини Туреччини та Ірану в контексті боротьби за регіональне лідерство. Вісник Маріупольського державного університету Серія: Політологія. 2014. Вип. 11. С. 160-169.
18. Нечай Е. Е. Овчинников П. С. Геополитические возможности Ирана в условиях санкций со стороны США. Общество: политика, экономика, право. 2020. №10. С. 34-38.
19. Ніколаєв С. Юськів Х. Величко О. Огляд конфліктів між Іраном та Іраком. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2019. №2 (6). С. 97-107.
20. Поліщук Л. С. Вплив економічних санкцій на розвиток Ірану. Міжнародні відносини. Серія: «економічні науки». 2018. №15. С. 48-51.
21. Пророченко Н. В. Еволюція ролі шіїтського духовенства у суспільно-політичному розвитку Ірану. Проблеми всесвітньої історії. 2019. №1(7). С. 56-72.

22. Санаи М. Внешняя политика Ирана: между историей и религией. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://globalaffairs.ru/articles/vneshnyaya-politika-irana-mezhdu-istoriej-i-religiej/>
23. Скуратова Ю. Ю. Влияние взаимоотношений Ирана и Саудовской Аравии на кризис в Сирии. Вестник Московского университета. Серия 21. Управление. 2015. №4. С. 103-118.
24. Смержевська А. Г. Місце післявоєнного Іраку у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран. Міжнародні відносини. Серія «політичні науки». 2016. №10. С. 168-179.
25. Сулейманов А. В. Саудовская Аравия, Иран, Турция и Пакистан: проблемы взаимоотношений в рамках ОИК. Вестник РУДН. Серия «Международные отношения». 2010. №4. С. 29-35.
26. Трамп: «Поки я президент США, Ірану не буде дозволено мати ядерну зброю». Голос Америки. 2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.golosameriki.com/a/trump-iran-iraq-statement/5236932.html>
27. Трассиволос Н. Геополитическая стратегия Ирана в борьбе США, России и Китая за контроль над Евразией. Центральная Азия и Кавказ. 2009. №4. С. 7-23.
28. Хронологія розвитку іранської ядерної програми та міжнародної ситуації навколо неї (1957-2020) – ПІР-ЦЕНТР – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pircenter.org/pages/995-8941664>
29. Чебан О. Я. Причини підписання Женевської ядерної угоди з Іраном у листопаді 2013 р.: теоретичний аспект. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. 2014. Том. 19. Вип. 2 (21). С. 104-113.
30. Чернова А.Ф. Ирано-иракская война 1980–1988 гг.: Подходы монархий Персидского залива. Terra Humana. 2013 №1. С. 96-100.
31. Шуляк С. В. Мотиви іранської інтервенції в громадянську війну в Сирії: безпековий вимір. Регіональні студії. 2019. №18. С. 100-104.

- 32.Юртаев В. Иран в ситуации трансформации санкционного режима. Контурь глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2017. №10. С. 66-80.
- 33.Юртаев В. Геополитика и стратегия развития. Мусульманский мир. 2010. С. 103-117.
- 34.Almasmari H. (24 March 2015). "Yemen's Houthi Militants Extend Push Southward". The Wall Street Journal. Archived from the original on 24 March 2015. [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://www.wsj.com/articles/yemen-protests-against-militants-leave-one-dead-17-injured-1427193838>
- 35.Ansari Ali M. The Politics of Nationalism in Modern Iran. Cambridge University Press, 2012. 346 p.
- 36.Arab League to discuss Yemen intervention plea on Thursday". Reuters. 25 March 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-arabs>.
- 37.Badawi T. The Economic Turn in Turkish-Iranian Relations. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://carnegieendowment.org/sada/81273>
- 38.Bill to "Destroy Israel" by 2041 Put Before Iranian Parliament. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iranwire.com/en/features/68483>
- 39.Browen J. 1967 war: Six days that changed the Middle East. 2017. BBC. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39960461>
- 40.Dizboni A. Hegemonic Aspirations and Middle East Discord: The Case of Iran / Atlas Institute for International Affairs, Dec. 17, 2018. [Электронный ресурс]: <https://www.internationalaffairshouse.org/hegemonic-aspirations-and-middleeast-discord-the-case-of-iran/>
- 41.Eduljee, K.E. Iran and Persia: are the same? – Heritage institute. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/iranpersia/index.htm>

42. Erlanger S. Biden Wants to Rejoin Iran Nuclear Deal, but It Won't Be Easy. The New York Times. 17 November 2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nytimes.com/2020/11/17/world/middleeast/iran-biden-trump-nuclear-sanctions.html>
43. Gurbuz M. Turkey's Evolving Policy toward Iran. 2022. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arabcenterdc.org/resource/turkeys-evolving-policy-toward-iran/>
44. Ghaneabassir, K. US Foreign Policy and Persia 1956-1921 - 2002 Iranian Studies, Vol 35, №1/3 - Taylor & Francis, Ltd – [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/4311440?seq=1>
45. Hunter, R. Understanding The Iran-Contra Affairs - 2012 – [Electronic resource] – Mode of access: https://www.brown.edu/Research/Understanding_the_Iran_Contra_Affair/overview-case.php#_ftnref2
46. Haltiwanger J. Here's what's in the 2015 nuclear deal with Iran that Trump abandoned and Biden pledged to restore. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.businessinsider.com/iran-nuclear-deal-explained>
47. Hussain N. US-Iran Relations: Issues, Challenges and Prospects. Policy Perspectives. 2015. Vol. 12, No.2. P. 29-47.
48. IAEA Investigations of Iran's Nuclear Activities, Armed control association - 2020 – [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.armscontrol.org/factsheets/iaea-investigations-irans-nuclear-activities>
49. Iran – The White Revolution – Britannica – [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.britannica.com/place/Iran/The-White-Revolution>
50. Koberidze, G. Iran an offensive realist – 2019 – The Foreign Policy Council [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://foreignpolicycouncil.com/2019/02/16/iran-offensive-realist/>
51. Leary, Alex; Gordon, Michael R. Israel's Bennett Presses Biden Over Iran Nuclear Deal". Wall Street Journal (27 August 2021). [Электронный ресурс] –

- Режим доступа: <https://www.wsj.com/articles/israels-bennett-presses-biden-over-iran-nuclear-deal-11630089181>
- 52.Liu J. Wu L. Key issues in China-Iran relations. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*. 2010. Т.4. №.1. P. 40-57.
- 53.Molavi A. Iran and the Gulf States. *The Iran Primer*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-gulf-states>
- 54.Mousavian S. H. Mousavian M. M. Building on the Iran nuclear deal for international peace and security. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*. 2018. №1. P. 169-192.
- 55.Nadimi F. Solid-propellant motors represent the future for the Islamic Republic: its space and ballistic missile programs. Feb 2022. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-takes-next-steps-rocket-technology>
- 56.Pompeo M. In Hard-Line Speech, Pompeo criticized Iran`s behavior. The [Electronic resource]: <https://www.youtube.com/watch?v=SkfQP5-4yME>
- 57.Samore G. Bunn M. Allison S. (2015). The Iran nuclear deal: A definitive guide. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/27029094/>
- 58.Shabani Ali M. Inside the talks between Iran and Saudi Arabia. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.axios.com/2022/04/27/iran-saudi-arabia-hold-talks>
- 59.Shalehi – Isfahani, D. Poverty and Income Inequality in the Islamic Republic of Iran – 2017 - *Revue internationale des études du développement* №229 – [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.cairn.info/revue-internationale-des-etudes-du-developpement-2017-1-page-113.htm?contenu=article>
- 60.Stephen F. Larrabee. Alireza Nader Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. RAND Corporation. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf

61. Tzemprin A. Jozić J. Lambare H. The Middle East cold war: Iran-Saudi Arabia and the way ahead. *Politička misao: časopis za politologiju*. 2015. T. 52. №5. P. 187-202.
62. Text of President Bush's 2002 State of the Union Address – The Washington Post – [Electronic resource] – Mode of access:
<https://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm>
63. U.S. targets Iran's metals for sanctions, Tehran relaxes nuclear deal compliance
<https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-rouhani-idUSKCN1SE0I5>
64. Who imports Iranian oil? by Niall McCarthy Apr 24 2019 – [Electronic resource] – Mode of access:
<https://www.statista.com/chart/17774/oil-imports-from-iran/>

ДОДАТОК А
Відгук на дипломну роботу
студента Мищенко Валерія Сергійовича
«Регіональне лідерство Ірану: проблеми та перспективи»

Кваліфікаційна робота Валерія Сергійовича присвячена доволі цікавій темі зовнішньої політики та регіональних амбіцій Ісламської Республіки Іран. Регіон Близького Сходу сьогодні є одним з найбільш конфліктогенних і динамічних у світовій політиці, відзначається зіткненням інтересів великих держав і впливових регіональних гравців. Традиційно у цьому геополітичному регіоні про прагнення до лідерства заявлять три країни – Саудівська Аравія, Туреччина та Іран, амбіції та можливості якого у своїх роботі розглядає студент.

Тематика пропонованої роботи також є цікавою для наукового осмислення геополітичної боротьби у регіоні, бачення протиріч, основних конкурентів та їх інтересів. У цьому контексті робота має актуальність з теоретичного боку.

Студент комплексно та виважено підійшов до побудови структури своєї роботи, що дозволило успішно вирішити поставлені мету та завдання. Можна констатувати, що структура роботи спирається на історичний метод, що з одного боку, дало змогу детально висвітлити еволюцію зовнішньої політики Ірану, його відносин з конкурентами у регіоні та США, а з іншого боку, побачити динаміку ресурсного потенціалу країни у контексті можливостей досягти лідерства.

Кваліфікаційна робота Валерія Сергійовича є стилістично витриманою і оформлена у відповідності до вимог до такого типу робіт. Перелік використаної літератури є репрезентативним, де 46% джерел (30 з 64) складають англійськомовні публікації, що безперечно сприяє кращому розкриттю тематики роботи.

Беззаперечною перевагою запропонованої роботи є наявність її наукової апробації – у співавторстві з науковим керівником за темою роботи у фаховому журналі була опублікована стаття.

Серед недоліків роботи слід відзначити наступні. По-перше, домінування історичного методу у роботі призвели до обмеження аналітичної складової на користь описової. Однак є всі сподівання, що студент покращить дослідницькі та аналітичні навички під час навчання у магістратурі.

По-друге, у підрозділі 1.2 при аналізі стратегічних цілей та інтересів Ірану у регіоні було б доцільно підкріпити розповідь щодо них не лише матеріалами наукових статей, оглядів, а й нормативно-правовою базою ІРІ. Сьогодні кожна країна на концептуальному рівні формує власні зовнішньополітичні та безпекові інтереси, пріоритети у стратегічних документах. Цей аспект у роботі знайшов дуже поверхнєве відображення.

Проте ці зауваження не впливають на загальне позитивне враження від кваліфікаційної роботи Мищенко Валерія Сергійовича. Можна констатувати, що представлена робота є самостійним студентським дослідженням, яке має завершений характер. Студент продемонстрував вміння формулювати мету та завдання роботи, обирати адекватні методи та репрезентативне коло джерел для роботи, робити самостійні висновки. Робота відповідає усім вимогам, що пред'являються до дипломних робіт за ОКР «бакалавр» і може бути рекомендована до захисту з оцінкою 92 бали.

Керівник,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту

В.О. Пашков